

Országos Tudományos Diákköri Konferencia-dolgozat

***„...akár egy dísz tárcsa a sztrádán /
én már leváltam valahol”***

**A társadalom perifériájára szorult ember
Röhrig Géza lírájában**

Jelige: szegénységirodalom

2022. június

Tartalomjegyzék

Bevezető gondolatok.....	4
Szegénység az irodalomban	5
Miként alakult, változott a szegénység irodalmi ábrázolása	9
A szegénység megjelenítése Röhrig Géza verseiben	11
„rohadtam, akár egy vízkővel benőtt kagyló” – Az árvaság röhrigi ábrázolása.....	14
„Története annak van, aki eltört” – A társadalom periferiájára szorult egyének ábrázolása	17
A férfi nézőpont	18
A női szemszög	21
A nézőpontok sajátosságainak összegzése	24
„Azoknak, akik vigyáznak rájuk”	25
A test ábrázolása.....	26
A hajléktalanság és a szegénység tárgyi és térbeli világa.....	32
Összegzés	34
Irodalomjegyzék	36

Bevezető gondolatok

Röhrig Géza neve a *Saul fia* című film kapcsán vált ismertté a nagyközönség számára. A legjobb külföldi filmnek járó Oscar-díj elnyerését követően a címszerepet játszó Röhrig szinte berobbant a filmes világba. A színész iránti felfokozott érdeklődés lehetővé tette, hogy az író Röhriget is szélesebb körben megismerjék. Annak ellenére, hogy a legutóbbi, 2018-as *angyalvakond* című könyve már a nyolcadik a verseskötetei sorában, Röhrig mégsem igazán került be a hazai irodalmi köztudatba.

Első igazi irodalmi közönségsikerének a 2016-ban a Magvető gondozásában megjelent *az ember aki a cipőjében hordta a gyökereit* című kötetét tekinthetjük, amihez bizonyosan nagyban hozzájárult a *Saul fiának* (el)ismertsége. (A film 2015-ben került a hazai mozikba.) Ezt követte két évvel később az *angyalvakond* című kötet, melyet a *Fedél Nélkül* kiadásában, hajléktalanoktól lehetett megvásárolni. Az olvasók elismerését ezen két kötet biztosan kivívta, *az ember aki a cipőjében hordta a gyökereit* több kiadást is megélt. Ám ez a megnövekedett figyelem többnyire az olvasók részéről volt érzékelhető. Néhány kritikától és cikktől eltekintve visszhang nélkül maradtak művei.

Mi lehet ennek az oka? A fellelhető kritikák többsége egyetért abban, hogy van valami külön, kissé anakronisztikus Röhrig költészetében. Kívülállónak számít a kortárs irodalmi közegben, melyet tovább erősít a tény, hogy hosszú évek óta nem Magyarországon, hanem New Yorkban él. Költői szerepvállalása és nyelvisége nem igazodik a korban megszokott „gyakorlathoz”, az Istennel való párbeszéd pedig végképp nem illik a modernségbe. Költészetét mélyen áthatja a vallásosság, a zsidó hagyományok és a hit fontossága. Nem külső nézőpontból, hanem „belső” pozícióból közelíti meg e témákat.

A vallás és Isten mellett a figyelme azok felé fordul, akik mellett nap mint nap, fejünket elfordítva sétálunk el. A társadalom periferiájára szorultak verseiben központi helyet foglalnak el. Hajléktalanok, árvák, börtönviseltek, prostituáltak mind költészetének „tárgyát” képezik. De nem egzotikumokként közelíti meg őket, nem a középosztálybeli értelmiségi „felsőbbrendű” pozíciójából akarja bemutatni ezt a tőlünk oly távol eső világot. Röhrig költészete kapcsán felmerülhet a kérdés, mennyiben tekinthetők kötetei szociografikus igényűeknek. Ezt a lehetőséget azonban maga az író utasította el, egy a Literán megjelent interjújában.¹ Jánossy Lajos

¹ Röhrig Géza, *Ittlétünknek célja, s nem oka van* (Jánossy Lajos beszélgetése Röhrig Gézával) <https://litera.hu/magazin/interju/rohrig-geza-ittletunknek-celja-s-nem-oka-van.html> (Letöltés dátuma: 2022.06.22.)

kérdésére, hogy hisz-e az irodalom társadalmi küldetésében, egyértelmű nemleges választ fogalmazott meg. Majd így zárta gondolatait: „*A küldetést hagyjuk meg a szociográfiának.*” Válaszából kitűnik, hogy írásait nem sorolja az irodalmi szociográfiák körébe. Az írói szándéktól függetlenül azonban a befogadó számára nyitott a lehetőség, hogy milyen műfaji megközelítésből olvassa a szövegeket.

Szegénység az irodalomban

Általánosságban elmondható a röhrigi poétikáról, hogy egyik kiemelten fontos, tematikus szervezőeleme a szegénység, az elesettek iránt tanúsított fokozott érzékenység. A téma természetesen nem ismeretlen az irodalomban. A kortárs prózában számtalan példát találhatunk: Borbély Szilárd *Nincstelenek*, Tar Sándor *A mi utcánk*, Kiss Tibor Noé *Aludnod kellene* vagy Szilasi László *A harmadik híd* című regénye, melyből Röhrig a legutóbbi verseskötetének mottóját kölcsönözte. Ebben a fejezetben megpróbálom körülhatárolni a szegénységirodalom terminusát, illetve a szegénység szépirodalmi reprezentációinak irodalomtörténeti pozícióját.

Káli Anita *Vázlat a szegénységirodalomhoz*² című tanulmányában a szegénységirodalom fogalmának nehézségére hívja fel a figyelmet. Elsőként azt fontos leszögeznünk, hogy mit értünk szegénység alatt az irodalomban. A szegénység definícióját meghatározhatjuk szociológiai, politikai vagy gazdasági szempontból, de mit jelent ez az irodalom perspektívájából? Valóban csak megfosztottságot az anyagi javaktól, illetve a nyelvtől, vagy több ennél? Egy másik létezés mód talán? A tanulmány inkább fogalmakat, „variánsokat” említ, mintsem egyetlen homogén meghatározást. Az egyes művek Káli szerint eltérően ábrázolják a szegénységet, így lehetetlen egyetlen definíciót kiemelni. Több, a témában megjelent szépirodalmi szöveg vizsgálatát követően a tanulmány szerzője három jellemzőt emel ki a szegénységirodalom sajátosságaiként: „[...] a szövegek specifikumánál fogva az elvárási horizont a meglévő referenciális olvasás, a szociográfiai irányultság és a prózai technikák értelmezésében érhető tetten.”³ Ez a megközelítés két fontos tényezőre hívja fel a figyelmet: a fikcióra és a valóságra.

² Káli Anita, *Vázlat a szegénységirodalomhoz*, Irodalmi Szemle 2017/4. <https://irodalmiszemle.sk/2017/04/kali-anita-vazlat-a-szegenysegirodalomhoz-tanulmany> (Letöltés dátuma: 2022.06.27.)

³ Káli Anita, *Vázlat a szegénységirodalomhoz*, Irodalmi Szemle 2017/4. <https://irodalmiszemle.sk/2017/04/kali-anita-vazlat-a-szegenysegirodalomhoz-tanulmany> (Letöltés dátuma: 2022.06.27.)

Káli *A szociografikus indíttatású regények a kortárs magyar irodalomban*⁴ című tanulmányában továbbra is ezzel a témával foglalkozik. Példaként említi Oscar Lewis *Sanchez gyermekei* című regényét, Barbara Korte több írását, illetve Gavin Jones *American Hungers* című kötetét. Ezek alapján arra a megállapításra jut, hogy a szegénység több mint pusztán az anyagi javak hiánya, a nyelvtől való megfosztottság is kiemelten fontos probléma. Tovább árnyalja a szegénységről alkotott képet Oscar Lewis „szegénység kultúrájának” fogalma. Ennek értelmében a szegénység egy sajátos szubkultúrával rendelkező, önálló társadalmi réteget alkot. „E felfogásban a szegénység a reá jellemző általános hiányállapoton, gazdasági lecsúszottságon és a rendezetlen körülményeken túl egy olyan életmódot is jelent, amelynek konkrét értelme, funkciója, szerkezete és védelmi rendszere is van, mindez pedig egyetlen célt szolgál: a szegénységi helyzet túlélését.”⁵ Ezzel Lewis arra hívta fel a figyelmet, hogy a szegények is rendelkeznek kultúrával, tehát értékhordozók annak ellenére, hogy a többségi társadalom alacsonyabb rendűnek tekinti őket.

A szegénységirodalom fogalmát Deczki Sarolta *Húsz év múlva* című tanulmányában röviden így határozta meg: „*Jobb híján »szegénységirodalomnak« hívják azt a fajta irodalmat, mely a nélkülöző, társadalom perifériáján élő rétegeket mutatja be, ami némelyek szerint valóságos divattá vált manapság.*”⁶ Deczki a fent említett 2018-as tanulmányában tehát egyfajta tendenciát feltételez a szegénység témáját feldolgozó műveket illetően, mely tendencia ma sincs hanyatlófélben. A szerző kitér az irodalom és realizmus kapcsolatára. Úgy véli, az irodalom mindig szorosan kapcsolódik a valósághoz, abból táplálkozik akkor is, ha éppen az avantgárd vagy absztrakt kifejezés eszközeivel él. Ám arra a megállapításra jut, hogy a realizmus nem egyenlő a valósággal, az előbbi annál szűkebb kategória, hiszen ennek tárgya a valóság minél pontosabb reprezentálása, nem pedig utánzása. Deczki szerint a kortárs irodalom egyre gyakrabban fordul a realizmus, a dokumentarizmus felé, melynek oka lehet a társadalmi problémák iránti felfokozott érzékenység. Jól példázza a megnövekedett figyelmet, hogy egyre nő a témában megjelent cikkek, tanulmányok és konferenciák száma.

A definíció meghatározásának kísérletéből kitűnik, hogy nincs egységes fogalom, amely képes lenne egyértelműen megragadni a szegénységirodalom lényegét. Ennek nehézsége,

⁴ Káli Anita, *A szociografikus indíttatású regények a kortárs magyar irodalomban*, Literatura 2020/2, 171–183. <https://ojs.mtak.hu/index.php/literatura/issue/view/510> (Letöltés dátuma: 2022.06.27.)

⁵ Czibere Ibolya, *A szegénység értelmezésének szociológiai keretei: paradigmák egymással szemben*, Debreceni szemle 2011/2, 186–196. https://szemle.unideb.hu/wordpress/wp-content/uploads/bsk-pdf-manager/114_2014-06-07.PDF (Letöltés dátuma: 2022.06.28.)

⁶ Deczki Sarolta, *Húsz év múlva*, Híd 2018/12, 30.

mondhatni lehetetlensége, úgy vélem, a téma jellegéből fakad. Szociológiai eredeténél fogva átlép az irodalom keretein túlra, és „idegen” területre merészkedik az az író, aki a szegénységet szeretné hitelesen ábrázolni. De akkor miért kerül újra és újra a középpontba a téma? Egészen egyszerűen azt mondhatnánk, hogy azért van jelen a szegénység az irodalomban, mert a társadalomnak is része.

Az irodalmárok többsége főként a nyelvadás aktusával, a nyelvnélküliséggel foglalkozik ezen szövegek vizsgálata során. Mivel az irodalom a kultúra egy szegmense, így nem véletlen, hogy épp a nyelven keresztül igyekszik megragadni a nincstelenséget. A nyelvkérdés valódi paradoxon, hiszen hogyan képes egy felső középosztálybeli író hitelesen, valóságúen ábrázolni egy olyan világot, egy olyan állapotot, amely tőle oly távol áll. Hogyan viszonyul a konstruált világ a valósághoz? Szükséges-e nyelvet teremteni, nyelvet adni a perifériára szorultak számára, mikor már rendelkeznek saját nyelvvel, hiszen tudjuk, létezik a szegénység kultúrája. Egy nyelv, egy kultúra, amely talán „primitívebbnek” hat a kívülállók számára, de létezik.

A nyelvi megosztottságon túl van egy szélesebb körű, általánosabb kettéosztottság is a társadalmon belül. Az emberekbe berögződött „mi és ők” felfogás, amely alapjaiban határozza meg a deprivált egyénekhez való viszonyulásunkat. Vagyis egy átlagos középosztálybeli személy élesen elkülöníti magát a szegények csoportjától. Ezt a nézőpontot erősíti a média szegénység reprezentációja is. Hammer Ferenc *Közbeszéd és társadalmi igazságosság* című könyvében azt vizsgálta, miként jeleníti meg egy népszerű tévéműsor a szegényeket, a konkrét műsoron túl megállapításait általánosságban is érvényesnek tekinthetjük. „[...] a szegénység leírása és értelmezése egy zárt konstrukcióban valósul meg, amely megjelenítés a társadalom többi részétől képek, történetek és normák szerint elkülönülő világként írja le és magyarázza a szegénység élethelyzeteit, és így szimbólumok mentén történő, azaz naturalizált hatalmi összefüggéseken alapuló társadalmi kirekesztést valósít meg.”⁷ Ez a hozzáállás természetesen kihat az irodalmi élet szereplőire és így az alkotásokra is, azok sem mentesülhetnek ezen befolyás alól. Másfelől a szegénység azt is reprezentálja, hogy bármelyikünk kerülhet ilyen helyzetbe, senki sem teljesen védett. Így egyfajta tükröt is tartanak elénk. Milyen gondolatokkal, érzésekkel fordul Röhrig Géza a hajléktalanság, a szegénység felé? A Literának adott interjújában Röhrig így fogalmaz: „A hajléktalanságban tehát, ahogy más devianciákban

⁷ Hammer Ferenc, *Közbeszéd és társadalmi igazságosság. A Fókusz szegénységábrázolásának értelmezése*, Gondolat, Budapest, 2006, 117.

is, ott a szent, a kivonult, a látó ember atmoszférája. Röviden: az angyali.”⁸ Határhelyzetben a kitasztítottak valamiféle többlettudás birtokába kerülnek, Röhrig már-már vágyottnak mutatja ezt az állapotot. Mint egy veszélyes kivonulás az életből.

Röhrig ezen gondolatai összecsengenek Géczi János *Vadnarancsok* című irodalmi szociográfiájának egy részletével: „Azt hiszem, minden mai embernek van olyan vágya, hogy hagyják teljesen békén. Szabadság, és semmi. A csövesek ezt ki is mondják. Hagyják, hadd rontsa magát, hadd gyógyszeressen, hogy öngyilkos legyen. Hogy az ő kis elvont világában vizionálhasson, ha nagyon egyedül van, akkor a víziói közt társakra találjon, elszakadjon a külvilágtól, a szokásos életformától, el az emberektől.”⁹ A kötet négy fiatal életét, tragédiáját tárja az olvasó elé egyesszám első személyű elbeszélés, vallomás formájában. Az életutak a szereplők emlékeire támaszkodva tárulnak a befogadó elé, ügyelve arra, hogy ez egyes események okai és hosszútávú következményei bemutatásra kerüljenek. Ennek az elbeszélői stratégiának természetes velejárója, hogy a történetek nem feltétlen kronologikus sorrendben követik egymást, az emlékezés nem hiánytalan, de megvan a törekvés a minél teljesebb kép átadására.

Az *angyalvakond* című kötet verseit vizsgálva megállapítható, hogy Röhrig mellőzi a Gécziéhez hasonló hosszas életút fejtegetést. Ennek oka egyfelől, hogy a lírai szövegek sokkal szűkebb teret biztosítanak az író számára, nincs lehetőség hosszas leírásokra. Ám úgy vélem ez nem magyarázható pusztán a műnemek sajátosságaival, a költő szándékosan nem fordított figyelmet az egyének múltjának feltárására. Néhány kivételtől eltekintve rejtve maradnak a hajléktalansághoz vezető események. Gyakorta csak említés szintjén dereng fel a múlt: „emlékek vettek elő / meggyűrhetetlen komisz emlékek / mint egy turista az óriás térképet / próbáltam a múltat visszahajtogatni” (dezső bácsi) vagy „otthon sose volt / otthonban inkább / nem lakott csak lakolt / éve sincs hogy elvált” (kálmi). Az első idézetben különösen érdekes, hogy az emlékek lépnek fel cselekvőként, az egyén csak az emlékezés elszenvedője. Egy másik versben a lírai én számba veszi, rendszerezi emlékeit: „esténként leül / meggyűrűzni emlékeit / ki tudja mikor/ szállnak erre majd megint” (lackó). Gyalu viszont csak annyit árul el magáról hogy, „négy éve tűntem el”. A női elbeszélők ennél részletesebben vallanak magukról, ebből következtethetünk nemi sajátosságra is. Az *olga* című műben a lírai én a nő szavait idézi, amikor a múltjáról mesél. Így tudjuk meg, hogy Olga korábban kemény fizikai munkát végzett,

⁸Röhrig Géza, *Ittlétünknek célja, s nem oka van* (Jánossy Lajos beszélgetése Röhrig Gézával) <https://litera.hu/magazin/interju/rohrig-geza-ittletunknek-celja-s-nem-oka-van.html> (Letöltés dátuma: 2022.06.22)

⁹ Géczi János, *Vadnarancsok*, Szépirodalmi, Budapest, 1982, 76.

mindig nehéz körülmények között élt, de az utolsó mentsvázat vélhetőleg akkor vesztette el, amikor a férje egy másik nő miatt elhagyta. *Dzsenifer* szinte maga is megrökönyödik vallomása személyességén, őszinteségén „*nem tudom miért mondom el ezt most / a gangot odvas gerendák tartották / az udvar végén / a pince mellett laktunk*”. A *Szücsi az igazságot szomjúH2Ozta* egy hosszas, egyes szám harmadik személyű visszaemlékezés a címszereplő hányattatott életéről. A lírai beszélő saját nézőpontjából, a számára rendelkezésre álló információkból rekonstruálja Szücsi életútját. Szücsit a szülei elhanyagolták, intézetbe került, majd különböző szubkultúrákhoz csatlakozott (punkok, skinheadek) míg végül egy télen utcára került, s ez végzetesnek bizonyult. Halálát súlyos tüdőbetegség okozta, erre utal a műben kétszer is feltűnő „*gyászoló gyülekezet*” sor.

Összességében elmondható, hogy a két műben felfedezhetünk hasonlóságokat, azonos életút mintákat. Szerdahelyi Zoltán *Túlérlelt narancsok*¹⁰ című kritikájában – Berkovits György terminusát kölcsönvéve – a *feltáró szociológia* fogalmával illeti Géczi művét. De mit ért ez alatt? „[...] a műfaj azon alkotásaira illik, melyekben az írói problémaérzékenység és bátorság egy kíváncsi nonkonform színtre képes jutni — nem feledkezvén meg természetesen a megjelenítés művészi követelményeiről sem.” Ezen terminus megfeleltethető Röhrig Géza munkásságára is, műveiben kerüli a sztereotípiákat és törekszik a valóság minél hitelesebb ábrázolására.

Miként alakult, változott a szegénység irodalmi ábrázolása

A szegénységirodalom fogalmának meghatározását követően a következőkben rövid irodalomtörténeti kitekintést kívánok adni a témában. A szegénység jelenlétéről a magyar irodalomban Margócsy István írt részletes tanulmányt a 2000 folyóiratban.¹¹ Átfogó írásában a felvilágosodás korát határozza meg az első történelmi korszaknak, amelyben az irodalom már foglalkozott a szegénység problémájával. Margócsy a szegénység bemutatásának több lehetőségét különbözteti meg. Egyrészt ezen korai szövegekben az alacsonyabb társadalmi réteghez általában a következőket társították: tisztaság, egyszerűség, romlatlanság, erkölcsösség, nemesség, ártatlanság. Itt a szegénység romantikus ábrázolása torzképet mutat,

¹⁰ Szerdahelyi Zoltán, *Túlérlelt narancsok*. Géczi János: Vadnarancsok I.-II., Tiszatáj 1991/11, 102–104. http://tiszataj.bibl.u-szeged.hu/14828/1/tiszataj_1991_011_102-104.pdf (Letöltés dátuma: 2022.06.24)

¹¹ Margócsy István, *A szegénység a magyar irodalomban*, 2000 2015/11, 51–59. <http://ketezer.hu/2016/09/margocsy-istvan-a-szegenyseg-a-magyar-irodalomban/> (Letöltés dátuma: 2022.06.22)

és már-már vágyottá teszi ezt a létformát. Egy másik módja a szegénység megragadásának, amikor viszolygás fogja el az írókat és a távolságtartás szándéka szólal meg írásaikban a szegények kapcsán vagy egyszerűen csak komédia tárgyává teszik az elesetteket. Petőfi és Arany korában is még az első „típusú” ábrázolásmód volt népszerű az írók, költők körében, értékhardozónak tekintették a népet, a szegényeket. Margócsy szerint a 19. század második felére azonban jelentősen lecsökken a szegénység témáját megjelenítő irodalmi szövegek száma. Ha mégis felbukkantak egy-egy műben, akkor továbbra is az idealizált, giccsé lényegült módon. Jelentős változást a 20. század eleje hozott, amikor az esetek iránti szolidaritás vált hangsúlyossá. A szemléletváltást politikai, társadalmi változások idézhették elő. Ezen törekvésnek a legjelentősebb képviselője Móricz Zsigmond volt. Margócsy ekképpen fogalmazza meg Móricz szegénység ábrázolását: *„Móricz világában a szegénység világállapota az emberhez méltatlan, torz és torzító életnek lesz szinte allegóriája, s írói fellépése a szegénységgel szemben ezért nem is csak a társadalmi igazságosság, hanem az emberi kibontakozás utópiáját is hagyja sejtetni.”*¹² A két világháború közötti időszakban számos szociológiai indíttatású mű született, melyek a vidéki paraszti társadalom elmaradottságát helyezték középpontba. A korszak legjelentősebb szociografikus irodalmi alkotása Illyés Gyula *Puszták népe* című műve volt. A szocializmussal ismét változások következtek be. A politika az irodalmi életbe is begyűrűzött, és a művészetek a hatalmi ideológiák áldozatául estek. A szegénység problémáját eltüntették, semmissé tették az irodalomban, mintha az új politikai berendezkedéssel megszűntek volna a társadalmi gondok. Ha azonban mégis a szegénység témáját választotta valamely író, akkor csakis múlt időben szólalhatott meg, hiszen a szegénység nem a jelen gondja volt. Amikor ismét visszatér a szegénységábrázolás az irodalomba, a hetvenes évek környékén, akkor is csak a fennálló politikai hatalom befolyása alatt működhet. Így érkezünk meg a 20–21. század fordulójához, vagyis a már említett szerzők: Borbély Szilárd, Tar Sándor, Kiss Tibor Noé műveihez, melyekben egy új szegénység reprezentáció került előtérbe. Az említett regények közös vonása, hogy zárt világgént mutatják be a szegénységet, amelyből nincs kiút, nincs lehetőség a kitörésre. Margócsy István tanulmányában arra a megállapításra jut, hogy ezen világok mindegyike olyannyira zárt, hogy képtelenség elszakadni tőlük, bár egyéni kitörési kísérletek végül talán sikeresen alakulnak, ám ez sem hoz pozitív változást.

¹² Margócsy István, *A szegénység a magyar irodalomban*, 2000 2015/11, 54.

<http://ketezer.hu/2016/09/margocsy-istvan-a-szegenyseg-a-magyar-irodalomban/> (Letöltés dátuma: 2022.06.22)

A szegénység megjelenítése Röhrig Géza verseiben

A kortárs magyar irodalom jellemzően nem külső nézőpontból szemléli a szegénységet, nem felsőbbrendű helyzetből tekint erre a „láthatatlan” társadalmi csoportra. Sokkal inkább egy belső pozíciót igyekeznek megragadni az írók. Röhrig Géza verseinek olvasásakor is ez a szemléletmód érhető tetten. Az általa megjelenített személyekkel képes azonosulni, belehelyezkedni életükbe akár egy szerepversben, vagy esetenként egészen közel merészkedik hozzájuk, hogy minél élesebben rajzolja meg portréjukat. Az életművet áttekintve kijelenthetjük, hogy Röhrignél bevett költői gyakorlat néven szólítani az elesetteket. Sőt nemegyszer a művek címében is annak a neve szerepel, akinek a történetét ábrázolja az adott versben. A néven szólítás gesztusával kiemeli az ismeretlenség, névtelenség homályából az elesetteket. Ezzel egyidőben a személyesség érzését is fokozza az olvasóban. A személyesség kapcsán szeretném felhívni a figyelmet Röhrig legutóbbi kötetének, az *angyalvakondnak* a terjesztési módjára. A megszokott könyvesbolti terjesztés helyett azt a különös módszert választotta a szerző, hogy új könyvét a Fedél Nélkül kötelékébe tartozó hajléktalanoktól lehetett megvásárolni az utcán. Ezzel a performatív akcióval a szerző megteremtette az alkalmat, hogy az átlagos olvasó közvetlen kapcsolatba kerüljön egy hajléktalannal.

A kortárs irodalmi térben számos, a szegénységábrázolást középpontba helyező alkotással találkozhatunk. A következőkben ezekből szeretnék néhányat kiemelni a teljesség igénye nélkül. Az egyik kimagasló mű a témában Erdős Virág *Hősöm* című kötete, amely egy égető társadalmi problémát boncolgat. Versei tárgya a Hős utcában található felszámolás alatt álló szegregátumban élők hétköznapijai. Erdős az ott élők nézőpontjából igyekszik bemutatni ezt a világot, melyet képekkel is illusztrál. A Hős utca a médiában és így az emberek gondolataiban is úgy él, mint a főváros egyik legveszélyesebb környéke. Bűncselekmények, prostituáltak és drogügyletek helyszíne. Erdős ezt az általános vélekedést igyekszik árnyalni és érzékenyíteni az olvasókat. Az ott élők helyzetének kilátástalanságát és a helyzet súlyosságát remek érzékkel ragadja meg a költő *A kóró és a kismadár* című versben. A vers címe egy ismert népdalra játszik rá, témája a szegregátumban élők és általában a szegénységben élők rendszerszintű gondjaira világít rá. Arra, hogy sem állami sem mikroközösségi szinten nincs senki, akire támaszkodhatnak. Segítség nélkül viszont nincs semmi esélyük a kitörésre. A vers egyetlen mondat, melyet a sorok végén a *nem* szó tagol, ez a folyamatos elutasítás kísértő hangja.

Juhász Péter szociográfiája, az *Amire telik* 2021-ben jelent meg. A mindössze 72 oldalas, vékony verseskötet a mélyszegénységben élőket, a nyomorban tengődőket mutatja be. Rá is jellemző az, ami Röhrigre, Erdősre és Géczyre is, hogy belső perspektívából igyekszik ábrázolni a lecsúszottak világát. A kötetben központi szerepet kap a nyomor, a lepusztult környezet, ami mint egy örvény húzza magával az olvasót. Véleményem szerint Röhriggel összevetve Juhász kissé hatásvadásznak tűnik ebből a szempontból, folyamatosan elhalmozza az olvasót ezekkel a képekkel. Jó példa erre az *Adásszünet* című versből néhány részlet: „*Az adásszünet, mint férgek tömege / zsiszeg a szobában: a fehér testek / megmásszák a belezett konyhaszekrényt / a vízköves csapot, beterítik a megégett / kanapét és székeket, majd elvegyülnek / a sarokba dobált pólók és farmerek között.*”¹³ A költő igyekszik belső nézőpontból szemlélődni, de minden apró részleten megakad a szeme. Ezzel a befogadót elidegeníti ettől a világtól, ellehetetleníti az azonosulás lehetőségét.

Pöcze Flóra 2009 telén, az ELTE társadalmi tudományok szakának hallgatójaként úgy döntött, hogy a résztvevő megfigyeléses módszert alkalmazva kiköltözik a Moszkva térre, hogy minél behatóbban tanulmányozza az ott élő hajléktalanokat. Ezen tapasztalatait aztán *A Moszkva tér gyermekei* című kötetben adta közre. Már a könyv kinyitása előtt tapasztalhatjuk az író érzékenységet a téma iránt, a könyv hátoldalán a következő szöveg olvasható: „*A hajléktalan szerintem nem főnév, hanem melléknév. Nem szabadna azzal is stigmatizálni, hogy főnévként használjuk a szót. Ez a társadalmi státusza egy embernek, de nem maga az ember – vallja Pöcze Flóra [...].*”¹⁴ A kötetben Flóra egy, a kulturális antropológiából ismert módszerrel vizsgálta a Moszkva téri hajléktalanok egy csoportját. Először a tér fontosabb helyszíneit ismerteti az író, hogy az olvasók megértsék ennek a szubkultúrának a mindennapjait. Ezt követően jön a lényeg, az önkéntesen vállalt hajléktalanság tapasztalatai. Pöcze válaszokat keres, miért sodródik a társadalom periferiájára az egyén. Rendezetlen családi háttér, intézetben töltött gyermekkor, drogok, alkohol. Az író az egyént vizsgálja, nem a jelenséget, ahogyan ő fogalmaz: „*A hajléktalanná válásnak rengeteg oka lehet (gyermekkori traumák, társadalmi izoláció, drogfüggőség, alkoholizmus, elmebetegség, stb.), de az okok mögött egyéni életutak állnak. Ha megkérdezel az utcán egy csövest, hogyan került oda, valószínűleg nem azt fogja válaszolni, hogy »testvérem, társadalmilag izolálódtam«, hanem a múltjáról fog mesélni.*”¹⁵ Az okok ugyanazok amik Röhrig vagy Géczi műveiből már ismerősek. A kötet képmelléklettel és szlengszótárral zárul. A könyv elsősorban nem szépirodalmi igénnyel készült, műfaji

¹³ Juhász Tibor, *Amire telik*, Scolar, Budapest, 2021.

¹⁴ Pöcze Flóra, *A Moszkva tér gyermekei*, Libri, Budapest, 2014.

¹⁵ Uo., 49.

meghatározása nem egyértelmű. Viszont a téma szempontjából véleményem szerint egy kiemelkedően fontos mű.

Röhrig verseiben nem akar sajnálatot vagy szánakozást ébreszteni az olvasóban, inkább az a célja, hogy edukálja figyelmünket. Álszentség nélkül, a maga valójában igyekszik ábrázolni a kitaszított létet. Ezért is lehet olyan könyörtelen és megrázó szembesülni ezekkel a szövegekkel. A szegénység, egészen pontosan a hajléktalanság témáját a már említett *angyalvakond* című kötet tematizálja, ám korábbi kötetekben is megjelennek marginalizált csoportok. *Az ember aki a cipőjében hordta a gyökereit* című kötet első ciklusában megjelenik az árvaság, gyökértelenség. Ezekben a versekben érzékelhető az egyéni tapasztalat, a nagyfokú személyesség hangja. A líra én számára nincs semmi kapaszkodó a világban, a sehova és senkihez sem tartozás elemi érzése hatja át a szövegeket.

A második nagy egységben kilépve saját létélményeiből nehéz sorsú egyéneket jelenít meg: prostituáltat, mozgássérült férfit, rabot és hajléktalanokat. Ám ezekben a versekben sem távolodik el teljesen önmagától, nem lehet élesen elválasztani a korábbiaktól, továbbra is nagyon személyes hangon szólnak ezek a versek. Tipikus módszer nála, hogy lírai alanyaiban önmagát értelmezi újra. Dolgozatomban még a 2010-ben megjelent *honvágy* kötetek verseiből válogattam, hasonló karakterek jelennek meg ebben a korábbi műben is. Végül időrendben a legtávolabbi kötet a *törvény*, melynek elsődleges témája a vallás, a zsidó hagyomány, de mellette már itt is jelen van az elesettek iránt tanúsított fokozott érzékenység.

A versek nyelvezete nem annyira csiszolt és kidolgozott, inkább a köznyelvhez, az élőbeszédhez állnak közel. Jellemzően a tartalom a forma fölé kerekedik, hasonlatai erős, plasztikus képi világot teremtenek, az asszociációk olykor közönségesnek, groteszknak hatnak, de mégsem idegenek. Épp ez a csiszolatlan durvaság teszi valóssá, hitelessé versei mondanivalóját, azon van, hogy minél inkább átélhetővé, megragadhatóvá tegye a marginalizált helyzetű emberek életét. Ám nem minden esetben sikerül elérnie ezt a hatást, vannak versek, melyekben a képek, hasonlatok nem működnek, szétfeszítik a vers keretét, erőltetettek:

„aztán lestem ahogy mint egy boríték enyvcsíkja / átmászik átküzd a mindenségen egy csiga”¹⁶

„ahhoz engem túl forrón dajkált egy szép és dendi gyermekkor / lelkében a betonkeverő is légvédelmi reflektor”¹⁷.

¹⁶ Röhrig Géza, *angyalvakond*, Menhely Alapítvány – Fedél Nélkül, Budapest, 2018, 10.

¹⁷ Uo., 14.

„rohadtam, akár egy vízkővel benőtt kagyló”¹⁸ – Az árvaság röhrigi ábrázolása

Először tehát az árvaság témáját szeretném részletesebben kifejteni. A magyar irodalomban az árvaság motívuma összefonódott József Attila nevével, akinek szinte az egész életét végigkísérte az anya hiánya, a magány gyötrelme. Röhrignél is ez az elhagyatottság jelenik meg, de míg József Attilánál az anya gyakran idealizált kép, Röhrignél a gyűlölet hangja tör felszínre. A másik kapcsolódási pont a két költő között az átokvers műfaja, amely formát biztosít az artikulálhatatlan fájdalom kimondásához. József Attila költészetében ez a szerelmi költészetben jelenik meg, míg Röhrignél ez is az anyához köthető.

A továbbiakban három kiválasztott versen keresztül szeretném ismertetni az árvaság motívumát Röhrig Géza költészetében. A versek a következők: *eltaszított gyermek dala*, *bio* és *1967*, az utóbbi két vers *az ember aki a cipőjében hordta a gyökereit* kötet első egységében jelent meg. Hacsak a kötet címéből indulunk ki, már sugallja a témát, amely a mű egészét meghatározza. Egy egyén képét skicceli fel, akinek bár vannak gyökerei, melyek képesek lennének valakihez vagy valahová kötni, de nincsenek rögzítve, nem kapcsolódnak egy állandó létformához. Az árvaság, a hontalanság, az állandó úton levés juthat eszünkbe róla. Épp ezt az állandó mozgást jeleníti meg a kötetnyitó versben, a *transzban*, melynek minden versszakában megismétlődik a „*megyünk, megyünk*” sor. E verset követően olvashatjuk a mű első ciklusához tartozó verscsokrot, a ciklus címe az *itt*. Saját életét dolgozza bele ezekbe a költeményekbe, így személyességük megkérdőjelezhetetlen. Az *itt* térben és időben elérhetetlen, megközelíthetetlen fontos helyszínek és események emlékeit idézi fel a költőben. Ezek az események traumával átitatottak, az árvaság, az anyával való viszony, az apa elvesztése és az örökbefogadás. A gyermekkorban átélt megrázkódtatások újra és újra felidéződnek a költőben, nem tud szabadulni tőlük. Hogy Röhrig mindig vissza-visszatér valamilyen formában ezekhez, jelzi a téma megírhatatlanságát, a költészet küzdelmét a téma befejezhetetlenségével. Ahhoz, hogy önmagát definiálja, elhelyezze a világban, rendeznie kell a gyermekkorban átélt megrázkódtatásokat.

¹⁸ Röhrig Géza: „*rohadtam, akár egy vízkővel benőtt kagyló*” (Ágoston Zoltán beszélgetése), *Jelenkor* 2017/1, 7–14. [https://www.jelenkor.net/userfiles/archivum/JELENKOR_2017-01%20\(teljes\).pdf](https://www.jelenkor.net/userfiles/archivum/JELENKOR_2017-01%20(teljes).pdf) (Letöltés dátuma: 2022.06.20.)

Ennek az egységnek az első verse a *bio*. mint már említettem, ennek a résznek fő jellemzője a személyesség, melyet a nyitó mű címválasztása is alátámaszt. A *bio* szó jelentése biográfia, önéletrajz, tehát feltételezhetjük, hogy az író saját életéről, történetéről ad számot benne. A befogadóban gyakorta felmerülő kétely, hogy vajon a lírai én azonos-e a szerzővel és, hogy egyáltalán kell-e foglalkoznunk ezzel a kérdéssel, vagy a mű megírása után függetlenedik alkotójától. Azt hiszem, ebben az esetben nem tudjuk lefejtetni Röhrig történetét, életét a versekről. Az ő tapasztalatai, emlékei törnek itt felszínre. Megrázóan ad számot az író az örökbeadásról, az anyátlanságáról, az anyai szeretet és kötődés hiányáról. Az anya ábrázolása szinte tárgyilagos, érzelemmentes csak a szülés kapcsán kerül említésre, csak ezen a ponton kapcsolódik a gyermekével. Ezen a rideg, minden szeretettől és kötődéstől mentes hangon indul a vers: „*anyám hasba szúrták / ifjan beleőszült / mázlim volt megúsztam*”. A mű az államigondozásba vett gyermek magányát jeleníti meg retrospektív módon, a felnőtt elbeszélő emlékein keresztül. „*idegenek jöttek / s tették az ő dolgát / hármunkat meg áll- / mosított az ország*”. Krupp József *Hatás és megnevezés Röhrig Géza: az ember aki a cipőjében hordta a gyökereit* című cikkében kiemeli a fentebb idézet sorok verselési különlegességét: az író a sor végén kettészakítja a szót, növelve ezzel a tartalom mélységét.¹⁹ A következő versszakból kiderül, hogy a vers beszélőjének bátyja találkozott az anyával, amelynek nem volt pozitív kicsengése, időpocsékolásnak írja le. Az elbeszélőnek nincs kapcsolata az anyával, azt is csak hallomásból sejti, hogy él még az asszony. Az, hogy milyen mélyen érintette az anyától való elszakadás tapasztalata a lírai ént, a következő sorokban is kifejeződik: „*elapadt a teje / így végleg éhes vagyok*”. Az árvaság tragikuma egész életén át kíséri, valami olyat veszített el örökre, ami már sosem pótolható. A létezés kiútatlanságának hangja zárja le a verset: „*hinni nem tudok / a fénynek azt súgtam / végén se legyen / ha nincs az alagútban.*”

Ugyancsak ebben a ciklusban jelent meg az 1967 című vers. A cím jelen esetben is önéletrajzi adatra enged következtetni, 1967 Röhrig Géza születésének éve. A versben egy magzat és egy néni, vagyis az édesanya jelenik meg, amint egy parkban ülve a fiát, mint egy lufit eregeti. Anyát és a gyermeket köldökzsinór kapcsolja össze, ezt az erős köteléket szakítja el hirtelen az édesanya, amikor bicskát vesz elő és amputálja fiát. Öncsonkítással amputálja akár egy eltávolítandó, gyógyíthatatlan testrészt, egy felesleges végtagot. A fiú ettől kezdve nem találja a helyét a világban, olyan mint egy elengedett lufi az égen: „*azóta csapkod / ez a srác pörögve / zsinórja beakad / eső veri földre*”. A lufi azonosítása a születendő gyermekkel

¹⁹ Krupp József, *Hatás és megnevezés. Röhrig Géza: az ember aki a cipőjében hordta a gyökereit*, Múlt és Jövő 2016/1, 63–69. https://multesjovo.hu/wp-content/uploads/aitfiles/6/3/63-69_krupp.pdf (Letöltés dátuma: 2022.06.22.)

nagyon érzékletesen szimbolizálja az anya és a gyermek viszonyának törékenységét és a gyermek alávetettségét az édesanyjának, aki jelen esetben az anya döntésének elszenvedője lesz. A fiú anyátlanul bolyong a világban, identitásának egy fontos részét sosem találva. Az anyától való brutális leválást követően a fiú örökre őrzi ennek nyomát, egy folyton vérző sebet, ami gyógyulni képtelen: „*azóta vérzik / lábatlan madár / a nénit nézi / de nem láthatja már*”. Az amputált fiú végül oly messze sodródik a parkban ülő anyától, hogy már nem is láthatja, csak a hiánya marad.

Egyértelművé válik a vers tartalmának megismerése után, hogy Röhrig születésének éve, életének legnagyobb tragédiájának dátuma is egyben. A kötet első ciklusa bővelkedik életrajzi elemekben, nagy hangsúlyt kap a gyermekkor, a korai évekhez kötődő emlékek, ide értve az állami intézetben nevelt gyermek világát. A bemutatott két vers alapján is megállapítható, hogy fellengzős szentimentalizmus nélkül képes súlyos lelki traumákat ábrázolni.

Az árvaság kapcsán az utolsó vers, melyet eben a fejezetben szeretnék bemutatni az *eltaszított gyermek dala*, mely a *törvény* című kötetben jelent meg. Ebben a versében is az anya, vagyis sokkal inkább az anya hiánya kerül a középpontba. Ám az előző két művel ellentétben egyes szám második személyben, az anyához szól a lírai én: „*azért hagytál el/ hogy én szerethessek majd*”. Az anya megszólításával sokkal személyesebbé teszi a mű hangját, ehhez a személyességhez több érzelem is társul, levetve a tárgyilagosságot itt erős érzések törnek fel a költőből. Míg a később keletkezett *bio* és az 1967 című versekben az anyát nem kéri számon, addig ebben a versében szinte átkot mond az édesanyjára. Szerkezetét tekintve a huszonkilenc versszakos mű első és utolsó hét versszakát leszámítva a középső egység hosszas átkozása az anyának. „*Zabálj utcán sepert / esőázott csikket / vedelj hozzá használt / hullamosó vizet*” tör ki az indulat a lírai énből majd versszakokon át hömpölyög. Ám egy ponton a szidalmak helyét erőszakos fenyegetések veszik át „*felnőtt az elfelejtett kis pondró / s eljött hogy megöljön gonosz boszorkány/ érzem is már a véred melegét.*” Néhány sorral lejjebb pedig így ír: „*mint kifújt tojást reccsentem el a fejed / kürtöskalácsként csivirem-csavarom / egy kerítéslécre bűzlő beled*”. A plasztikusan leírt, brutális képek után az utolsó hét versszakban váratlanul lecsendesedik a vers: „*ám rajtad lengek még ott is te drága / oly elválaszthatatlanul*”. Mint a gyermek, akinek a dühtől elhomályosult elméje kivilágosodik, úgy tér vissza édesanyjához: „*másféle verset írok akkor néked / csöndet szerzek s milyet / külön csöndet hozzád*”. A vers kapcsán nem hagyható figyelmen kívül József Attila hatása. Nem pusztán az anya tematika köti őket össze, hanem az is, hogy Röhrig is az átokvers műfaját választja. Sőt rájátszik József Attila

Magány című versére és annak nyitósorára („*Bogár lépjen nyitott szemedre*”.) a következő részlettel „*lépjen kopolyúdra túsarokkal magány*”. Az anya mellett az árvaság motívuma is József Attilával rokonítja, lelkialkatuk hasonló, így nem véletlen, hogy verseik világa sem áll egymástól távol. Sőt gyakorta nyelvi megformáltságban is igen közel állnak egymáshoz.

A nevelőintézetis lét is egy határhelyzet, perifériára szorult életforma, ez a személyes tapasztalat teszi beavatottá az író. Nem idegenként mozog a kitesztáltak közegeiben, Röhrig cselekvő közvetítőként jelenik meg, aki számára valóban fontosak az elesettek. Ez a „bennfentes” pozíció segítségére van, hogy az egyének ábrázolása ne menjen el giccses szociorajzba. Az árvaság élménye oly mélyen gyökerezik a költőben, hogy identitásának alapkövét képezi, önértelmezési alapot biztosít.

„Története annak van, aki eltört”²⁰ – A társadalom perifériájára szorult egyének ábrázolása

Ahogy korábban már említettem Röhrig költészetében mondhatni hagyomány az elesetteket nevükön szólítani. Az ilyen típusú versek központi témája általában a hajléktalanság, de egyéb marginalizált csoportok is helyet kapnak költeményiben. Azért gondolom mégis a hajléktalanságot központi szervezőelvnek, mert a hányatott sorsú egyének, mint például prostituáltak, börtönviseltek vagy intézetben nevelkedett fiatalok védőháló hiányában könnyen otthontalanná válhatnak. Ők alkotják a társadalomnak azon csoportját, amely segítség nélkül leginkább ki van téve az utcára kerülés veszélyének. Amikor valaki egzisztenciálisan veszélybe kerül, nem pusztán gazdasági értelemben csúszik ki alóla a talaj. A depriváltsággal együtt jár a kapcsolatok elvesztése is, hiszen a szegénység stigmatizál, s ennek következtében szép lassan leszakadnak a társadalomról, elveszítik kapcsolataikat. Így végül egyedül maradnak a maguk által alkotott világban. Ez a leválás jövőtlenséghez, kilátástalansághoz vezet, mondhatni megsemmisülnek, láthatatlanokká válnak a többségi társadalom számára.

Ezen művekkel az író töprengésre sarkallja az olvasóközönséget. Erkölcsi és morális kérdésekkel találjuk szemben magunkat, pontos megfigyelés eredményeképp lefestett naturalista képekkel Röhrig gondolkozásra készíti az olvasót. A valóságot akarja

²⁰ Röhrig Géza, *angyalvakond*, Menhely Alapítvány – Fedél Nélkül, Budapest, 2018.

megteremteni, bemutatni mellébeszélés nélkül. Ez nagyrészt a költő egyéni tapasztalatain és szociális érzékenységén alapszik, amelyek érvényre jutnak az apró részletekben. Pontos megfigyelésen alapuló leírásai előtérbe helyezik a hajléktalanok láthatatlan rétegét. Szülők, rokonok és családi tradíciók hiányában, állandó kapaszkodók nélkül Röhrig mintha csak ezekben a megkonstruált karakterekben magát teremtené újra. Ezek a figurák, alakok igazán valóságosak, de ahogyan a költő említette egy interjúban, a valódi kihívást az jelentette, hogy metaforává emelje a konkrétumot.²¹ Nem a rögválóságot akarta megmutatni ezekben a versekben, nem szociológiai igényű szöveget akart írni, hanem irodalmat.

Röhrig életművében számos olyan verset találunk melynek a címe azonos a vers központi alakjával. A néven szólítás aktusa implikálja, hogy már a vers elolvasása előtt ismerjük annak a nemét, akinek a története elénk tárul majd. Éppen ezért szeretném két különböző alfejezetben bemutatni a költeményekben megjelenő férfi és női szereplőket. Majd szeretnék rávilágítani arra, hogy milyen eltérések, különbözőségek érhetők tetten ezekben a szövegekben. Milyen narratívát alkalmaz a szerző az egyes nemeket illetően. A művekben olykor belső monológon keresztül ismerjük meg a kiszolgáltatottakat, míg más esetekben külső nézőpont érvényesül.

A férfi nézőpont

Az angyalvakond kötet nyitóverse a *dezső bácsi*, Kosztolányi Dezső *Hajnali részegség* című versének átirata. Ebben a terjedelmes parafrázisban egy hajléktalan férfi éjjeli bolyongását követhetjük nyomon. A címszereplő belső monológján keresztül egy hajléktalan nézőpontjából ismerjük meg az éjszakai várost, egy ismeretlen világot. A vers indítása azonos Kosztolányi versének első sorával, így már kezdettől fogva párbeszédbe állítjuk a két verset. Sőt ennek tudatában *dezső bácsi* karaktere is jelentéstöbblettel gazdagodik. Akárcsak a *Hajnali részegség*ben Röhrig versében is egy férfi jelenik meg, aki képtelen álomba merülni. A magány és a társadalmon kívüliség kerül középpontba, a hajléktalanlét mozzanatai tárulnak fel: „bezzeg aki részeg / ő már tátott szájjal húzhatja a lóbőrt”, „cuccom egy bokor alá rejtve”. A passzív szemlélődő, töprengő megszólaló elindul az éjszakában céltalan útjára: „bóklásztam

²¹ Szántó T. Gábor, *Az idős hajléktalanok látványa borít ki a leginkább* (Szántó T. Gábor beszélgetése Röhrig Gézával) <https://www.szombat.org/politika/az-idos-hajlektalanok-latvanya-borit-ki-a-leginkabb> (Letöltés dátuma: 2022.06.22.)

csellengtem mint ki mást nem is tehet". Minden tárgy, a környezet, és az emberek is idegenek, ridegek. Nincs semmi részvét a megjelenített világban: *„két pimasz galamb szállt le mellém / 'lúzer' álltak tovább csalódottan*". Amikor megpillant egy csoportot a távolban, akik esznek és dalolnak, a félelem felülkerekedik rajta és inkább odébbáll. Mintha már oly rég a társadalom peremére szorult volna, hogy képtelen emberi kapcsolatok létesítésére. A megszólaló könnyel fordul a világ felé: *„visszabattyogtam hát s ledőltem újra / a millió dudva / nevétsemtudomka / nemosztnemszorozka közé*". Ám itt sem érzünk megnyugvást, biztonságot a természet is ellenséges, állatok tépázzák egymást a közelben: *„tücskök zengtek / egy sünnre görény támadt/ elmormogtam imámat*". Ismét az éj sötétjébe és gondolataiba mélyed a lírai én. A magányosság mellett fizikai jelei is mutatkoznak a hajléktalan életformának, a szűkülő gyomor, az éhség.

Szerkezetileg a második rész végén jelenik meg a kötet címében is feltűnő vakond, amely az első élőlény, ami valamiféle kapcsolatot létesít a versben megszólalóval. A vakond épp ott próbálja a felszínre fújni magát, ahol a férfi fekszik, így orra beleütközik a férfi hátába. Ezt a váratlan, véletlen eseményt a lírai én egy jelnek véli: *„honnan tudta hogy ott van a hátam? / tuncsi orrával tűfejni szemmel / honnan tudta ez a pöttöm henger / s vajon miért épp hozzám küldted őt?”* Az utolsó sorban felsejlik az isteni gondoskodás hangja. Mintha egy jel lenne ez a kicsiny állat, amely remény a lírai én számára, hogy mégis van, aki figyel rá, gondoskodik róla. A harmadik egység egy vallomás, a lírai én önreflexiója, melyben megismerjük, hogyan vélekedik helyzetéről, sorsáról, hajléktalanságáról: *„egy éve vagyok mindössze az utcán /de az idegtől hogy nincsen visszaút / már nem hurkás a bélsaram / fosok a szó minden értelmében.”* A kiszolgáltatottság és a jövőtől való félelem tör fel a megszólalóból. Megtudjuk, hogy annak ellenére, hogy már egy éve az utcán él, nem tekint magára hajléktalanként: *„ahhoz engem túl forrón dajkált egy szép és dendi gyermekkor.”* Ez alapján feltételezhetjük, hogy a lírai én rendezett családi háttérrel rendelkezhetett, és egy évvel ezelőtt még talán mindene megvolt. Erről a korábbi életről azonban nem esik konkrét említés a műben, és az sem tisztázott, mi okozta az egyén válságát. Fontos számára, hogy emberi méltóságát megőrizze, és ne alacsonyodjon le, ne állatiasodjon el még akkor se, ha esetenként embertelenül bánnak vele: *„örzöm tehát ami maradt belőlem / az eltaposott csikket nem emelem föl / nem anyázom ha rugdos a rendőr.”* A mű harmadik részében tehát a figyelem befelé fordul, a hajléktalanság megélése kerül kifejeződésre.

A negyedik rész csak egyetlen versszakból áll, amely visszaránt a valóságba. Ismét érzékeljük a külső világot, a felvirradó reggelt, a trafó kattogását, a galambok ébredését. A

rövid körülbekintést követően az ötödik egységben ismét visszatér a korábbi belső nézőponthoz a költő. Az elmúlásról szól, a lírai én saját közelgő halálát festi le, a lét nehézségét, a kitaláltságot: „*s bár én is az éden kertjéből valék / itt csupán afféle szerves hulladék*”. A következő részben továbbra is az elmúlás foglalkoztatja az elbeszélőt, az élet elillanásának elszenvedése. A hetedik rész is ezzel a felütéssel indul, ám a vakonddal történt találkozás mégis valamiféle vigaszt nyújt a kiábrándult, halálra készülő egyén számára. Isteni jelnek véli, angyalnak a vakondot. Ezekben a sorokban nyer értelmet a kötet címe. Röhrig egy képbe sűríti a föld alatt túró, jelentéktelen állatot és a könnyed, gyönyörű angyalt. Összeolvasztja ezt a két nagyon távoli jelenséget, az égit, a világost, a magasztost, a földhöz ragadttal, a sötétrel, a profánnal. Az ellentétek találkozása izgalmas feszültséget teremt a versben. Így teremti meg a hajléktalan férfi a saját angyalát. Röhrig úgy fogalmaz ennek kapcsán: „*[a] hajléktalanságban tehát, ahogy más devianciákban is, ott a szent, a kivonult, a látó ember atmoszférája. Röviden: az angyali. Ezt artikulálja, oszcillálja, ha tetszik, folyamatosan a vakondlét. A tulajdonnéküliséggel járó veszedelem. A sötétség. A súly.*”²² Az alászállás fogalmát használja a költő a hajléktalanság leírására, megragadására. Az alászállásban megjelenik a vallásosság, a hit, az Isten felé fordulás, de az önmagunk megismerésének lehetősége is. A vers alapélménye a magány, az egyén magára maradottsága, perifériára szorultsága: „*egy biztonsági öv egy taxi ajtajába csípődött / így szorultam én is valahogy kívülre*”, „*hisz akár egy dísztarca a sztrádán / én már leváltam valahol.*”

A másik vers, melyet ebben a fejezetben szeretnék bemutatni, a *gabi*. Egy férfi portréját rajzolja meg a költő, akiről már az első versszakban kiderül, hogy ideje korán megpecsételődött a sorsa. Szülei elhagyták, nem ismerhette őket: „*tízévesen már mindent látott / kivéve a szüleit.*” Visszatér az árvaság motívuma, amely lírai alanyainak is meghatározó létértelmező vonása lesz, akárcsak magának Röhrignek. Érdekes megfigyelni, hogy ebben a versben az árvasághoz, az elhagyatottsághoz nem társul düh és harag. A vers hőse nem lázad, nem keres válaszokat sorsának miértjeire, legalábbis a költő így ábrázolja. De fontos azt szem előtt tartanunk, hogy a vers egyes szám harmadik személyben szólal meg, így az mindvégig homályban marad, mi játszódik le Gabiban.

A következő sorokban így folytatja: „*neme származása megállapíthatatlan / mintha / bár ő vágná / semmi nem tudna megtörténni vele*”. Olyan, mintha Gabi identitása családi

²² Röhrig Géza, *Ittlétünknek célja, s nem oka van* (Jánossy Lajos beszélgetése Röhrig Gézával) <https://litera.hu/magazin/interju/rohrig-geza-ittletunknek-celja-s-nem-oka-van.html> (Letöltés dátuma: 2022.06.22)

háttér, kötelékek és gyökér nélkül nem tudott volna kialakulni. A következő versszakból kiderül, hogy Gabi börtönbe került, ahol egy töviskoronás Jézust szeretett volna a hátára tetováltatni. Ám rászedték, és a tudtán kívül „széttárt lábú meztelen nőt / festett a tú a hátára a sitten”. Ezt követően rabtársai szexuálisan kihasználják a férfit, aki így már „elől férfi hátul nő.” Ezek a sorok, illetve a férfi neve, ami egyaránt lehet a Gábor és a Gabriella becézése is, összecsengenek a korábbi sorokkal, melyek nemének megállapíthatatlanságára irányulnak.

Meglátja Gabiban a lehetőséget Ibrahim, a börtön alfahímje, és szexrabszolgaként „foglalkoztatja”, sőt éjjelente ő maga is „rájár”. Ibrahim szabadulását követően sem érnek véget Gabi szenvedései: „két zárkatársa felesben átvette.” De Gabi csak hallgat és tűr: „gabi tűrt mintha csak ez lett volna a dolga / sosem árulta el ki helyett ül / úgy élt mint aki vezekel”. Az idézett sorokból a vezeklést szeretném kiemelni, amely az egyház tanítása szerint az elkövetett bűnök jóvátételére irányul. De mi Gabi bűne? Bár börtönben van, de tudjuk, nem követett el semmit, más helyett vállalta a rabságot. A börtönben sem lázad fel az elnyomás ellen, pedig átverik és kihasználják. De ő mindvégig passzív elszenvedője marad a ráért csapásoknak. Szenvedése és vezeklése párhuzamba, relációba állítja Jézus Krisztussal. Erre a gondolatra erősít rá a vers utolsó két sora: „pizsamafelsője itt maradt / apokrif turini lepel.” A gabi visszaemlékezésnek, egy elhunyt rab élettragédiája felidézésének tűnik. A pizsamafelső maradt csak utána mementoként.

A női szemszög

A *böbe* című vers egy prostituált önvallomása. „[A]lulról jövök mint egy fing” – kezdi önmaga bemutatását Böbe, ezzel a hasonlattal máris pozicionálja magát a társadalmon belül. A társadalom mélyén jelöli ki a maga helyét, és egyúttal arra is rámutat, miként bánik vele a környezete. A bűzös gáz kellemetlen, kínos, de mégis az ember biológiai működésének velejárója. A közönséges és durva metafora provokálja az olvasót, otromba modora tükrözi a megszólaló egyszerűségét. Böbe elfogadja körülményeit, tudja, mi a szerepe a társadalomban „pénzem nincs pinám van”, szinte gúnyos öniróniával írja le rendeltetését. A maga egyszerű módján érzékelteti helyzetének megváltoztathatatlanságát és megbántottságát: „másra főz már az állam / és most nem azért hogy izé de / pont én hadd ne panaszkodjak.” A tartalmilag és formailag vulgáris megnyilatkozásokból Böbe nem fogy ki. „[Sz]treccsnadrág póthaj /

spagettipántos köldöktrikó / rúzs csillámporos szemfesték” – a lírai én a prostituált lét tipikus, egyetemes attribútumaival azonosítja magát.

Bár a teste eszköz, melyet áruba bocsájt és mások rendelkeznek felette, de mindent nem vehetnek el tőle: „*a délután viszont az enyém / nem tartozom vele senkinek / tévézek mosok / elolvasom a verseidet*”. Szabadidejében olyan, mint bármelyikünk, hétköznapi dolgokat csinál. Mintha arra tenne kísérletet, hogy kilépjen abból a státuszból, amit a foglalkozása mér rá. Az utolsó idézett sorban kiszól az íróhoz intézett szavaival, reflektál a költőre, de ezzel a gesztussal az olvasót is megszólítja. Bár megpróbált a saját perspektíváján kívülre helyezkedni és másnak látszani, de a következő versszakban már kurvaként utal magára: „*mert ne hidd / a szép nekünk nem fáj / hogy a kurváknak mindegy.*” Önértékelésének és identitásának fundamentuma a prostituáltlét.

Az eddig provokatív, közönséges stílusban megszólaló elbeszélő az utolsó strófában hangnemet vált: „*ez csak átmeneti / már tanulok angolul figyu*”. Az idegen nyelv tanulás összekapcsolódik egy magasabb társadalmi ranggal, az angolnak presztízst tulajdonít Böbe. Talán kitörési lehetőséget lát benne, hiszen a jelenlegi állapotát csak átmenetinek tartja. Az olvasó tudja, hogy mindez csak naiv álmodozás, Böbének nincs esélye a kitörésre. A vers zárlatában a nő számot ad tudásáról, az eddig elsajátítottokról: „*háj máj ném iz böbe / ic ő plezsör tu mít ju*”. Az idegen nyelvű szöveget élőbeszédszerűen, fonetikus átíratban rögzíti Röhrig. Az angol szöveg tartalma is jelentőséggel bírhat Böbe önreprezentációja kapcsán. A legvalószínűbb, hogy a munkája során jelent előnyt számára a nyelv használata. A vers címszereplője saját magáról szól a költeményben, de jelen van a címzett is, aki egyszerre a költő és a befogadó, aki éppen olvassa ezeket a sorokat.

Az *olga* című vers, ellentétben az előzővel, nem önvallomás. Egy külső szemlélő követi a hajléktalanok egy csoportját, így ismerjük meg Olgát. A nyitóképben megjelenik a hajléktalanok napi rutinjának része, ahogyan élelem után kutatnak az utcára kihelyezett kukákban. Gyakorlott mozdulatokkal zajlik a keresgélés, tudják, mikor kell érkezni, hogyan kell hatékonyan élelmet guberálni: „*vagy elviszik vagy fölfalják / gyorsak mint a természetangyák / égnek meredő lábakkal / derékig egy konténerben / aranyat mos ott két ember*”. Az aranymosás érzékletes megragadása annak, ahogyan a szemétből kiválogatják, „kimossák” a számukra még használható, fogyasztható élelmet. A szemétre az üde jelzőt használja Röhrig, ami meglehetősen szokatlan, de a hajléktalanok szemszögéből nézve kell ezt értelmeznünk, nyilván a frissen kidobott hulladékot érti ez alatt. Viselkedésük állatias –

szimatolnak a szemében-, senki nem bíz a másikban, mindenki gyanús tekint a másokra: „leginkább egymástól félnek / ölükben kés hátukon zsák”.

„Magukba tömnek minden szart / nekik ünnep után ünnep” sorokban tovább pontosítja a képet a lírai én, még inkább plastikussá téve a rögzített jelenetet. Tépik, szabdalgatja a szemeteszsákokat, mintha műtenének. A versben megszólaló mintha riporter pozíciót töltene be, aki közvetíti az olvasóknak azt, ami mellett nap mint nap elsétálnak. Lesből, távolról szemléli a gyűjtögető csapatot. Ezt az elképzelést erősíti az, hogy az egyik hajléktalan pénzt kér tőle, majd ráncigálja, ekkor bukkan fel egy idős hölgy, Olga. Ő zavarja el az erőszakoskodót, ekkor jegyzi meg a beszélő, hogy már félórája az asszony nyomában van.

Olga magán viseli a hajléktalanléttel járó tipikus testi jegyeket, mint például a bűz. Az egészsége sincs rendben, járása egy pingvinéhez hasonló, lába fekélyes. Mindennapi életképek sorakoznak egymás után, a fűben alvó hajléktalanról, aki a Duna vizében mossa meg az almáját. Az otthontalanság megrázó pillanatait rögzíti a vers. Az idős asszonyon meglátszik, hogy a napok egyre nehezebbek, alig jut ételhez, a tél pedig egyre zordabb arcát mutatja. Délután ismét útnak indulnak, levesosztásra, a Moszkva térre. A sorban állva halljuk meg először a néni nevét: „kemény hangzású név: olga”. A napok egyformasága, ismétlődése jelent állandóságot Olga életében. E szempontból hasonlít a vers az ajánlásban szereplő *Harmadik híd* című regényre, amelyben egy csapat hajléktalan mindennapjait, szokásait követhetjük nyomon.

A lírai én már nem pusztán távolról szemléli a nénit, élettörténetének részleteit rögzíti néhány sorba sűrítve. Feldereng a néni múltja, egy másik élet, amikor még volt, munkája, otthona kiskerttel és férje. A líra ént foglalkoztatja a néni sorsa, aggódik miatta: „kilenc éve hajléktalan / s amennyije még hátra van / félő az ég alatt éri”. Úgy tűnik nem is hagyja magára, többször is megkeresi, beszélget vele. Egy közösen eltöltött reggeli közben megosztja Olga néni a félelmeit, tart a halál közelségétől, és attól hogy egyedül lesz, amikor bekövetkezik: „ha elpatkolok édesem / nincs ki lefogja két szemem”. A beszélgetést követően a versben megszólaló visszatér saját életéhez, de büntudattal küzd, miután magára hagyta a beteg nénit az utcán: „vacogtató esős ködben / illendően elköszöntem / s hiába hogy bőrig áztam / tulajdonképpen leráztam”. Leült hozzá, ételt adott neki és beszélgetett vele, ezzel nem javított a néni helyzetén, de egy rövid időre talán úgy érezhette valaki törődik vele.

Ez az évekkel ezelőtti reggeli volt az utolsó alkalom, hogy Olga nénivel találkozott a versben megszólaló. Lelkiismerete azóta sem nyugszik, szemével őt kutatja, hajléktalanoknál érdeklődik felőle, hátha valaki tudja, hol húzza meg magát a néni. Ám minden hiába, a régi

arcok közül sem ismeri senki. A tehetetlen düh csap fel, az égbolt rendje megrendül: „*fortyog az ég vagdalkozik / a hold egy fölfordult ladik*”. Az idős hajléktalan nő elvesztése kozmikus erőket mozgat meg. A lírai én álmában megjelenik a néni, ennek hatására zaklatottan az utcára rohan, szinte katartikus állapotba kerül. A halál közelsége villan fel a szülés, születés képsoraiban. A halál után nem marad más csak az elviselhetetlen csend, a hajléktalan néni haláláról senki nem fog megemlékezni, nyomtalanul tűnik el örökre. Csak a hiány, a kérdések és a tehetetlenség marad meg a lírai énben.

A nézőpontok sajátosságainak összegzése

A női és férfi nézőpont közti különbségek több ponton is tetten érhetőek. A női versalanyok jellemzően érzékenyebben reagálnak helyzetükre, az életvitelszerű utcai lét lelkiileg jobban megviseli őket, védtelenebbek és kiszolgáltatottabbak. Szorult helyzetükben gyakorta kényszerülnek prostitúcióra, ez esetben pedig számolniuk kell futtatójuk erőszakos viselkedésével. „*[Cs]alni trükközni butaság / stricik stirölik a szobát*” – hangzik el Böbe vallomásaiban. A futtató bizonyos mértékű anyagi szolgáltatás ellenében gondoskodik a lányok védelméről, ám ezek a nők gyakorta fizikai erőszak áldozataivá válnak.

Az utcán egyedül és védtelenül tengődő nők vágnak arra, hogy valakihez tartozhassanak, aki oltalmába veszi őket: „*egyedül itt egy lány / éjszaka nem lehet / [...] meg fog erőszakolni / az előbb már fogdosott / ne hagyd nem hagyhatod*”(juci) A kötődés, a biztonság és a szeretet iránti égető vágy veszi rá a lírai alanyt, hogy leszólítsa a férfit, akit vélhetőleg alig ismer. Ráadásul nőként folyton ki vannak téve a nemi erőszak és a bántalmazás lehetőségének, a lehetséges zaklatás elől menekülnek férfiak társaságába. A másik kategóriát azok a nők képviselik, akiknek van kire támaszkodniuk, egy társ vagy kisállat személyében. Az *angéla nyilatkozik* című költeményben egy hajléktalan nő visszaemlékezését olvashatjuk arról az időszokról, amikor még párja, Gyurka élt. A vers utolsó soraiban megjelenik a hiány, a magára hagyatottság érzése, amikor Angéla az ételosztásnál sorban állva ekképp töpreng magában: „*van aki nem eszi meg rögtön / ismét a sor végére rohan / az ilyet irigylem / hisz van valakije/ nyilván annak viszi a második adagot*”. Olga egy macskakölyköt talál a szeméttben, őt veszi gondozásába, liza pedig „*[...] kutyája nélkül nem hajlandó / beülni a kritisautóba*” sem.

Ezzel szemben a férfiak történetét vagy monológját bemutató versekben nincs jelen a ragaszkodás, úgy jelennek meg, mint önálló szigetek. Nem tartanak igényt mások társaságára, magányosan tengetik mindennapjaikat. Döntésük mögött félelem húzódik meg, félnek odaszegődni másokhoz, hogy elkerüljenek minden lehetséges konfliktust, erőszakos viselkedést, inkább lemondanak az emberi kapcsolatokról. Például a *dezső bácsi* című versben az idős férfi, amikor megpillant egy társaságot a közelben, akik ételt készítenek és mulatoznak, arra pillant, de jobbnak látja, ha mielőbb távozik onnan. Jellemzően belső világukat kevésbé ismerjük meg, ám az kiderül, hogy a halál és az elmúlás, eltűnés foglalkoztatja őket. Az alkoholizmus kérdésére, a gondozatlan külsőre és rossz higiénias körülményeikre is nagyobb hangsúlyt fektet Röhrig, mint a nők esetében.

„Azoknak, akik vigyáznak rájuk”²³

Az előzőekben elemzett versek mindegyike egy-egy emberi élet tablója. Ebben a fejezetben nem egyes individuumok történetével szeretnék foglalkozni, hanem olyan költemények kerülnek középpontba, melyek a hajléktalanokért szólnak fel, róluk emlékeznek meg. [A]z ember aki a cipőjében hordta a gyökereit című kötetben egymás után olvashatjuk előbb a *megfagyott egy hajléktalan*, majd a *hajléktalantemetés* című verset. Mindkét vers már a címével felhívja magára a figyelmet, hiszen az elmúlás témája már önmagában tabunak számít. Fontos írói gesztus, hogy ezen két vers esetében nem nevezi nevén az elhunytat, nem konkretizál, így teszi egyetemessé, bármelyik hajléktalanra érvényessé a halál fenyegetését.

„[S]egít ha az ember / olykor kimondja / nem ő e kis hon / első eszkimója” – e sorokkal kezdődik a *megfagyott egy hajléktalan* című vers. Az eszkimó kép egyrészt egyértelmű utalás a korábban elhunyt és a jövőben erre a sorsra jutó többi hajléktalanra, akik a hideg téli utcán vesztették, veszítik életüket másrészt pedig irodalmi vonatkozása is van. Madách drámai költeményében, *Az ember tragédiájában* a XIV. színben jelenik meg az eszkimóvilág, itt pillantja meg Ádám az eszkimót, amint fókavadászatra készül. Ezt a kihűlt, dehumanizált világot idézi meg a versben Röhrig. Az emberlét teljes lecsupaszítása érhető tetten, amikor az ember már nem mint civilizált lény jelenik meg, nem az evolúció csúcsa, pusztán egy a többi élőlény között. A műben egy eszkimó gondolataiba olvashatunk bele, aki egyedül vonszol egy

²³ Röhrig Géza, *angyalvakond*, Menhely Alapítvány – Fedél Nélkül, Budapest, 2018.

főkát iglujába, majd nyersen elfogyasztja. A szörnyű disztópia világa több ponton párhuzamba állítható a hajléktalan létformával. Jelen van a teljes magára hagyatottság, az otthontalanság vagy ideiglenes, tákolt otthonok és a nélkülözés, az élelemhiány. A környezet mintha szándékosan támadólag lépne fel a lírai énnel szemben: „*eltévedtem s a jég / nem könyörül rajtam*”. A hideg aztán megteszi a hatását, a hó betemeti az eszkimót, akinek a hidegben elsőként lefagy az orra és a fülei, majd csendben meghal. Az utolsó percek a csend tölti be, az elbeszélő egyedül volt életében és halálában is teljesen magában van. A halál előtti delíriumos állapotban összemosódik a fent és a lent, a fájdalom szétfeszíti a testét: „*végző percem élem / fölrobbant szerveim / árnyai az égen*”. A versben minden versszak utolsó két sora azonos, ismétlődő: „*kihunyt a tűz testvér / tudom én sem raktam*”. Kérdéses, hogy a testvér megszólítás kinek szól, esetleg önmagát szólítja meg vagy az olvasóhoz intézi szavait. Illetve megjelenik a tűz, mint a hideg, a jég és a tél ellentéte, ami képes lehetne leküzdeni a körülményeket, de erre nem adatik lehetőség. Végül a lírai alanyban is kialszik az élet tüze.

A test ábrázolása

A köteteket vizsgálva megállapíthatjuk, hogy Röhrig Géza milyen éles szemmel figyeli meg a szegényeket, az utcán élőket. Milyen valóságok, expresszív rándások, fáradt szemek, szakadt ruhák, koszos kabátok. Ebben a fejezetben a versekben jelen lévő naturalista testképek, a testtudat, a test pusztulása, a ruházat, mint a test része témát járom körül. Kustos Júlia az *angyalvakond* kötetről írt, *Konstruált bőr* című tanulmányában éppen ezzel foglalkozik: „[a] kötet több versénél a testtudat külső erőnek való kiszolgáltatottsága, és így egyfajta bőrre ráépülő »konstruált bőr« kerül a középpontba: a hajléktalan ember teste eggyé válik viselt ruháival; viselt ruhái pedig hordozni kezdik testének melléktermékeit (»annyi, hogy a ruhám rajtam varrd meg kérlek / nem tudom levenni testemmé vált végleg« – csumi kupléja, vagy »leguggol / s ruháján keresztül / a kotoréka mellé pisil / 'három réteg tuti hogy van rajta« – liza)»²⁴

A fentebbi idézetből mindenképp szeretném kiemelni a testre és a ruházatra tett megállapításokat. A művekben ábrázolt testek gyakorta betegek, sérültek, ami az életvitelszerű utcán élés következménye. A hajléktalanok esetében elmosódik a test és a ruházat határa, de a

²⁴ Kustos Júlia, *Konstruált bőr* (Röhrig Géza: *angyalvakond*), Új Forrás 2020/2, 62–65.
https://epa.oszk.hu/00000/00016/00249/pdf/EPA00016_uj_forras_2020_02_062-065.pdf (Letöltés dátuma: 2022.06.22.)

test és a környezet viszonya is szorosan összekapcsolódik. Otthon hiányában az mindenük, amit magukkal és magukon viselnek. Tisztálkodás és megfelelő higiénias körülmények nélkül ruhájuk szinte a testük részévé válik. Sőt arra is találunk példát, mikor a piszok, a kosz válik ruházattá: „*kezén a kosz mint egy kesztyű*” (olga).

A *misi* című versben egy idős férfi leírását adja meg a költő elsősorban külső ismertetőjegyek, a ruházata alapján: „*kapucnis / anno tán két női télikabátban / egy tata közeleg [...] övéről horpadt katonai kulacs lóg [...] fején marcipánrózsaszín gyereksapi*” A tata, aki a lírai én megállapítása szerint egykor talán földrajztanár lehetett, olyan ruhaneműket hord, melyek összeegyeztethetetlenek személyével. Az agyonhordott, színét veszített női kabát, illetve a feltűnő színű gyermeksapka látványa megrázó képet fest anélkül, hogy patetikussá válna. A sérült katonai kulacs a praktikusságot szolgálja, hogy mindig kéznél legyen. Valamint azt a gyakori jelenséget idézheti fel bennünk, hogy az utcán élők kénytelenek folyton maguknál hordani, magukon cipelni tárgyaikat, azt a kevés eszközt, amit saját tulajdonoknak tudhatnak. Az olvasók is mind találkoztak már Misihez hasonló hajléktalanokkal, akik szörnyű körülményeik miatt elvesztették emberhez méltó létüket. „*[M]ája mint egy duci belsőzseb / már a pulcsiján át is kitapintható*” – a test és az öltözet határa itt teljesen összemosódik. A belső szerv tárggyiasul, és olyan lesz, akár egy belső zseb. Néhány sorral lejjebb a hajléktalan öltözetéhez tartozó táskáról is említést tesz a lírai én: „*lábánál lustán / mosakszik egy táska*”. Az animálisan viselkedő táska, olyan akár egy házikedvenc, egy hű társ, akár egy kutya vagy macska. A magányosság és a társadalomról való leválás fejeződik ki a megszemélyesített táska alakjában.

Nem ez az egyetlen vers ahol a hajléktalansággal, nincstelenséggel azonosított kabát motívum megjelenik. József Attila *Téli éjszaka* című verséből már jól ismerjük a tárggyá lényegült ember ábrázolását, a nyomorúság e drámai fokát. A röhrigi poétika vissza-visszatérő motívuma ez, amely a *zoli* című műben is felbukkan: „*klassz ez a kabát / mint címke a szilánkot / egybetart*”. A hasonlatban a deprivált egyén, mint darabokra tört üveg jelenik meg, mely csak azért nem hullik szét darabjaira, mert a ráragasztott címke még úgy ahogy képes összetartani. Ilyen összetartó ereje van a kabátnak, ami védelmet biztosít a külső környezeti hatásokkal szemben és megóvjá használóját. Nem pusztán egy használati tárgy, sokkal több annál, olyan akár egy páncél vagy második bőrréteg. Mintha nélküle az egyén léte alapjaiban kerülne veszélybe. Így válhat a kabát a hajléktalanság attribútumává. A *gyalu* című versben ismét feltűnik a kabát, mint a személy beazonosításának fontos eleme: „*négy éve tűntem el / I'M DA BOSS feliratú papírdzsekiben / s egy zöld pévécépapucsban*”. A két idézett versrészletben előbb

a külső nézőpont érvényesül, az utóbbi esetében a lírai én első szám egyes személyben rögzíti az eseményeket. Vagyis azt a megállapítást tehetjük, hogy nemcsak a külvilág, de maguk a hajléktalanok is ruházatuk, elsősorban kabátjuk alapján azonosítják és különböztetik meg magukat másoktól.

Nem a kabát az egyetlen ruhadarab, amely feltűnik a szegényekkel, hajléktalanokkal foglalkozó versekben. „[Sz]akad a hó / öregapó / ül kucsója alatt” (sanyabá) – a kucsója alatt ülő bácsi képében összezsugorodik az ember, és a kucsma kerül központi helyzetbe. Mintha egy egész emberi testet be lehetne egy kucsma alá bújtatni. A téli hidegben és hóban a fejfedő jelenti a hajléktalan számára a menedéket, bár tető nincs a feje fölött, de igyekszik úgy összehúzni magát, hogy eltűnjön a kucsma melegében.

A hajléktalanok, szegények esetében a ruházat elsődleges funkciója, hogy oltalmazza a viselőjét a külső hatásoktól. Egy prostituált nő számára azonban egészen más szempontok kerülnek előtérbe a ruházat megválasztásakor: „sztreccsnadrág póthaj / spagettipántos köldöktrikó / rúzs csillámporos szemfesték”(bőbe). Munkájából kifolyólag számára fontos a minél kihívóbb öltözet megválasztása, nem a funkcionalitás, sokkal inkább az esztétikum határozza meg döntését. A ruhának nem takarnia, védelmeznie kell a viselőjét, hanem minél többet mutatnia a testből. A ruha tehát eszköz, melyet a nagyobb anyagi haszon reményében vesz fel Böbe.

A test számos diskurzus központi témája, Bódi Katalin *Éva születése* című könyve például képzőművészeti szempontból veszi górcső alá a testet, de megállapításai más tudományterületeken is megállják helyüket. A kötetről Valastyán Tamás *A szöveg halántéka*²⁵ című kritikájában így ír: „[...] legnagyobb érdeme az én szememben az, hogy bevon a befogadásnak abba a szüntelenül formálódó játékába, amely [...] a „kulturális lepelnek” a szemlélésére és újragondolására irányul [...] A kulturális lepel vagy ruha kifejezést Bódi Katalin Georges Didi-Hubermantól veszi át, és a könyvében többször is utal arra a különböző idealisztikus, realisztikus, imaginárius szempontok s motívumok alkotta szövedékre, amely mint valamiféle fátyol meggátolja az ábrázolt test közvetlen szemlélését, »csak szűrőkön, áttételeken keresztül« (30.) szembesülhetünk vele. Ezzel a lepellel mindig kezdenünk kell valamit, vagy fel szeretnénk lebbenteni [...], vagy éppen magát a leplet szemlélve közelíthetjük meg leginkább a

²⁵ Valastyán Tamás, *A szöveg halántéka*. Bódi Katalin: *Éva születése*, Szkhonion 2020/2.
https://szkhonion.unideb.hu/wp-content/uploads/2021/02/szkhonion-2020_2.pdf (Letöltés dátuma: 2022.06.24.)

testet[...].” Darabos Enikő *A néma test diskurzusa*²⁶ tanulmányában arra a következtetésre jut, hogy társadalmunkban a test „egy büntető–jutalmazó (és mindenképpen kondicionáló) kulturális stratégia keresztüzébe kerül, amelyben a jólét eltárgyasított zálogaként értelmeződik.” A test tehát kulturális termék. Hasonló megállapításokra jut Földes Györgyi is *Test–szöveg–test*²⁷ című kötetében: „[...] független, objektív testkép nem létezik, a test mindig valamilyen diskurzusból vagy narratívába íródik bele, s mint ilyen nyelvi konstrukció. A test diszkurzív voltának hangsúlyozásával viszont az is világos, hogy nem csupán nyelviségére kell fókuszálnunk, hanem arra is, hogy egy tágabb értelemben vett társadalmi térben megjelenő képződménynek is tekinthető, azaz szociológiai és szociálpszichológiai terminussal élve szociális (vagy kulturális) reprezentáció.”²⁸

Kémenes Bernadette *Test–Mű–Ítélet*²⁹ című kötetében a mozgássérült test társadalmi megítélése kapcsán a következő megállapításra jut: „rendkívül gyakran alkalmazzák a »csúnya«, »sérült«, »torz«, »beteg«, »szánalomra és sajnálatra méltó«, »magatehetetlen«, »bűnös« és »szegény« és a többi testtel való azonosítás kategóriáit, mintegy az elfordulás okainak kulturálisan rögzült mentális és pszichikai kifejeződéseit. Ezek a kategóriák pedig bizonyos esztétikai hagyományok, illetve az időben is változó klasszikus szép, idilli test preferenciákhoz tartozónak mondhatóak.” A felsorolt jelzőkkel gyakorta illetik a hajléktalan testeket is, az utcán élők teste sem felel meg a társadalmi, kulturális normák által ideálisnak vélt testképpel. Földes szerint korunk fogyasztói társadalmának alapvető szemlélete, hogy „a beteg, a fogyatékos, a megnyomorodott testnek nincs helye, marginalizálódik, idegenné válik, nem létezik direkt folytonosság közte és a »normalitás« között.”³⁰

Az individuumot nyugtalanság és iszony fogja el a testrészek hiányától, a test különböző melléktermékeitől, éppen ezért, hogy az egyén magát védje, elidegeníti magától ezeket a jelenségeket. A normálistól eltérő testeket és hozzájuk kapcsolódó undort keltő jelenségeket nevezzük *abjektnek*, *abjektált testnek*. Röhrig alapos megfigyelőképességének tudható be, hogy egy igen pontos társadalmi körképet kapunk a verseken keresztül. Alkoholizmus, krónikus betegségek, kimerültség, szenvedés, amputált testek mind jelen vannak a műveiben. A test jellemzően diszfunkcionális, a hajléktalan léthelyzet fizikailag is megviseli az egyéneket. A test

²⁶ Darabos Enikő, *A néma test diskurzusa. A saját mássága mint az individualitás kritériuma* Nádas Péter Párhuzamos történetek című regényében, Jelenkor, 2007/4.

²⁷ Földes Györgyi, *Test–szöveg–test*, Kalligram, Budapest, 2018.

²⁸ *Uo.*, 11–12.

²⁹ Kémenes Bernadette, *Test–Mű–Ítélet*, Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Vizuális és Kulturális Antropológiai Tanszék, Miskolc, 2014.

³⁰ Földes Györgyi, *Test–szöveg–test*, Kalligram, Budapest, 2018, 17.

leépülése az ember, a humánus leépülése is. A költő nem ódzkodik attól, hogy olyan tabunak számító szavakat emeljen be az irodalomba, mint hányás, köpet, bélsár, vizelet és váladék. Ezek mind az emberi lét „melléktermékei,” Julia Kristeva terminusa szerint *abjektek*³¹. Ezen képek látványa fenyegetettséget esetleg szorongást, idegenkedést ébreszthetnek az olvasóban. Nem pusztán a hajléktalanok látványa van taszító hatással az egyénre, a test elhanyagolásának továbbá természetes következménye a bűz, ami a hajléktalanokat még inkább elidegeníti a társadalom többi tagjától. A bűz is egy abjekt, melyhez fertőzéseket, a piszkos, ápolatlan testet kapcsoljuk. Erre utaló szövegrészekből alig találunk Röhrig műveiben: „*a fülkét a bűz résznyire nyitotta*” (*imi*), „*csikot húz a bűz utána*” (*olga*). Összességében inkább a vizuális ingerekre hatnak a versek, hogy minél pontosabban, részletesebben tudjuk elképzelni, átérezni a perifériára szorultságot hajléktalan perspektívából.

A test feletti hatalom elvesztése párhuzamba állítható az általános társadalmi normáktól való eltávolodással. A test hordozza az utcai lét embertelenségeit, olykor visszavonhatatlanul megváltoztatja az individuum küllemét. A hajléktalanok mintha önnön testüktől elidegenednének, nem fordítanak figyelmet rá, hagyják elenyészni. „*egy testben ám külön él magától*” hangzik el az *imi* című versben. Mintha az én és a másik én kerülne konfliktusba az idézett verssorban. A test és a szellem között fennálló dualista nézőpont érhető tetten. Földes a már említett kötet *Szövegek, testek, szövegtestek A testíráselmélet irányai* fejezetében foglalkozik a dualista felfogás mai értelmezésével. Egyes irányzatok a szellemet a testtől megszabadítva szemlélik, vannak olyanok, melyek épp ellenkezőleg a testet állítják középpontba (a fogyasztói társadalom terméke az eltárgyasított test) a test kultusza érvénysül. A harmadik irányzat szerint, mely az előzőekkel párhuzamosan van jelen, „*létezik a testnek egyfajta nyitott, monista felfogása is, amely szerint a humán energiák, képességek és tudatállapotok a testen, s gyakran elsősorban a testen keresztül kapnak formát.*”³² Vagyis a test és szellem összefonódása jellemző erre a felfogásra. Végül kitér Foucault test utópiájára, mely egy „test nélküli test” vízióján alapul.

Röhrig hajléktalanokkal foglalkozó verseiben többször feltűnik az arc, valamint a szemek és a homlok: „*arca összefirkált térkép*” (*olga*), „*cserzett bölcs arca az öreg halászé*” (*peppe*) „*arcára / akárha vákuummal szívták volna a bőrt*” (*férfi*), „*arcán elkent csipák száradnak*” (*kisköcsög*), „*szeme mint egy szétnyílt közet*” (*olga*), „*összefolynak a ráncok a*

³¹ Vö. Julia Kristeva, *Approche de l'abjection = Pouvoirs de l'horreur. Essai sur l'abjection*, Seuil, Paris, 1980, 7–39.

³² Uo., 15.

homlokán” (imi) „szemed egy zápult csillagé / száraz ajkad már szilvakék (bözsi). Az arc az irodalmi szövegek vissza-visszatérő eleme, így a befogadó számára nem okoz gondot az arc reakcióit dekódolni. Amikor egy szereplő elpirul, elsápad, tekintete elhomályosodik vagy megremeg a szája széle, értjük ezeknek a testi jeleknek az érzelmi vonatkozásait. Röhrig verseiben az arc nem a pillanatnyi érzések megnyilvánulását tükrözi, inkább permanens állapotot rögzít. Fájdalom, betegségek és a test elhagyatottsága, rezignáltság jellemzi az arcot. Ezek az arcok nem egyediek, nem hordoznak olyan jegyeket, melyek alapján az egyes szereplők beazonosíthatók lennének, sokkal inkább az uniformitás jellemző.

Ha szemügyre vesszük a kiragadott idézeteket láthatjuk, hogy az arc legfőbb jellemzője, hogy ráncos, barázdált. A fáradtság, a gondterheltség kiül az arcokra. Az arcon kívül a végtagok is árulkodnak a hajléktalan életforma testre gyakorolt hatásairól. *„[S]ípcsontján most fáslít cserél / barna pörkű lábszárfehély (...) körme kagylósan rovátkolt / bőrén a fagy turzásai” (olga), „kezén az erek a bőre felett futnak” (peppe), amputál a fagy fűrésze / karod lábad lehasítja / vacog torzód deltoidja” (bözsi), „ujját / a fagy most / nem égné feketére (sanyabá).* A testet, elsősorban a karokat, lábakat télen a fagyás veszélyezteti, mely amputációhoz vagy legvégső esetben halálhoz is vezethet. A kedvezőtlen időjárási körülmények megkeserítik az utcán élők életét. A *kálmi* című műben egy közhelyes megállapítást fordít ki a szerző: *„egészségesen él / kinn a jó levegőn / kis híján két méter”*, mintha az életvitelszerű utcán élnének lennének, lehetnének az egészségre gyakorolt pozitív hatásai. A hajléktalanok gyakorta egészségügyi ellátásra szorulnak, amit az utcán igyekeznek saját eszközeikkel, maguk megoldani

Az árvaságot középpontba állító versekben az anyát, az anyai testet a felnőtt fiú nézőpontjából kell értelmeznünk. Az elhagyott gyermek haragja, vádja áthatja ezeket a képeket: *„anyám hasba szúrták / [...] nyeléig vajt a kés / a tüdőnél megállt / [...] csöcsére káposzta- / leveleket rakott / elapadt a teje” (bio).* A test ábrázolása destruktív jelleget ölt, a fizikai erőszak, bántalmazás nyomait idézi fel az anya kapcsán. A káposzta mellre helyezése a hagyományos gyógyászatban a fájdalom, a gyulladás csökkentésére szolgál. A hasról az anyaméh, a várandósság, a mellről pedig a szoptatás mozzanata idéződik fel, a lírai alany azokat a testrészeket roncsolja, teszi diszfunkcionálissá, melyek az anyaság legfőbb szimbólumai.

Az anyaméh, az anya és a magzat kapcsolata a *fiú* című vers központi témája. A műben a magzat az elbeszélő, aki már a méhben lázad az anya ellen: *„kibogoztam köldöködet / [...] emberevő magzat vagyok / [...] petesejtbe furakodott / mezítelen úrhajósod / [...] összeprésel vastagbeled / [...] rámarkolok zsinórodra.”* A testet belülről szemléljük, ahol a magzat az anyát

belülről felemésztő kannibálként jelenik meg. A fiú erőszakosan harcol az anyával: furakodik, rugdalja azt. De az anyaméh sem biztonságot jelentő közeg, a magzatot összenyomja az anya vastagbele, a fiú fuldoklik, fenyegetve érzi magát. A lírai én tehát egyszerre tölti be a bántalmazott és a bántalmazó szerepét.

A *találkozás* című versben az államigondozásban nevelkedett férfi idézi fel édesanyjával való harminc évvel ezelőtti megrázó találkozását. „*anyámban rossz volt / meglátnom a nőt / [...] melltartó semmi / mell annál inkább (...) néztem igéztem / zárva maradt arca / [...] fölállt a micsodám / add akkor hát magad*”. A versből vett sorokból kiolvasható, hogy a lírai én nemcsak az anya testére, hanem a sajátjára vonatkozóan is tesz megállapításokat. A fiú szexuálisan vonzódni kezd a korábban nem látott édesanyához. Ennek hátterében minden bizonnyal a freudi tanításokból ismert Ödipusz-komplexus áll, mely szerint a fiúgyermek erős testi vágyat táplálhatnak az édesanyjuk iránt. Az elbeszélőt, aki életében először pillantja meg anyját, hirtelen hatalmába kerítik az érzelmek és ösztönösen ez a komplexusos kisfiú válik belőle.

A hajléktalanság és a szegénység tárgyi és térbeli világa

A már korábban idézett Kustos-tanulmányban a szerző említést tesz arról, hogy az *angyalvakond* kötet tekinthető a „*hajléktalanság jelenlegi és mindenkori tablójának. Jelenkorinak, mivel a banános dobozok, a buborékfólia, illetve a petpalackból kortyolt tablettás bor tárgyi világában az elmúlt húsz-harminc évet hivatott bemutatni.*”³³ A versek betekintést engednek abba a mikrokörnyezetbe, amelyben a hajléktalanok a mindennapjaikat élik. Röhrig pontosan megkonstruálja azt a közeget és azokat a tárgyakat, amelyekben a vers alanyok otthonosan mozognak. Környezetük mintha a testük megtoldása lenne „*szennyét e környék már testébe nőtte*” (*dezső bácsi*).

Elsőként a nincstelenek tárgyi világának elemeit szeretném bemutatni. Ahogy Kustos Júlia is utalt rá cikkében, ezek mind jelenkoriak, hiszen a kapitalista fogyasztói társadalom folyton újratermelődő melléktermékei. Ezekből, a fogyasztók számára felesleges, kidobásra ítélt hulladékból építik meg „birodalmukat” a hajléktalanok. Jellemzően kevés tárgyat

³³ Kustos Júlia, *Konstruált bőr* (Röhrig Géza: *angyalvakond*), Új Forrás 2020/2, 62–65.
https://epa.oszk.hu/00000/00016/00249/pdf/EPA00016_uj_forras_2020_02_062-065.pdf (Letöltés dátuma: 2022.06.22.)

birtokolnak, mivel nincs lehetőségük ezek tárolására, így mobilitásukat akadályozná a sok holmi. Jobb híján kénytelenek értékeiket magukkal cipelni vagy elrejteni: „*cuccom egy bokor alá rejtve*” (dezső bácsi), „*szatyrából valami kiáll / (...) a holmiját a járdán hagyja*” (olga). Ennek tudatában a *cucc* vagy *holmi* alatt azokat a tárgyakat értjük, melyek a hajléktalanok számára legfontosabbnak, és nem szívesen hagyják felügyelet nélkül.

Materiális világuk másik nélkülözhetetlen darabját képezik azok az utcára kirakott dobozok, papírok, egyéb hőszigetelésre alkalmas anyagok, melyek megóvják őket a környezeti hatásoktól: „*tojásdobozon habszivacson hevert / fólia és kátránypapír volt a paplan*” (anonymus), „*akinek nejlonból készül ablak / [...] színes lapra dől az melegebb azt mondják*” (zoli táncol). Előfordul, hogy Röhrig nyelvi humorral üti el a helyzet komolyságát: „*de ma nincs baj / szupcsin szigetel / zsírúj ez a hungarocell*” (gyalu). Funkciójukat, rendeltetésüket vesztett kartonba, műanyagba csomagolják magukat, hogy átvészeljék az életet. Gyakorta saját kezűleg készített tákolmányokban húzzák meg magukat, vagy nagyvárosok kieső részein keresnek menedéket, hogy ne legyenek szem előtt: „*egy bódé mögött elfeküdtél*” (zsülien), „*az emberólat éjjel / a felüljáró negyedik tartópillérénél / nagynyomású mosóval takarítottál el*” (peppe).

Ahogy Szilasi László *Harmadik híd* című regényében ráismerhetünk Szeged egyes utcáira, tereire, úgy ismerhetjük fel Röhrig Géza verseiben Budapestet. Bah-csomópont, Kamaraerdő, Blaha Lujza tér, Moszkva tér, Margitsziget, Hollán utca, mind-mind olyan budapesti helyszínek, ahol Röhrig karakterei felbukkannak. Tudjuk, hogy a költő primer tapasztalattal rendelkezik a hajléktalanság problémáját illetően, és hogy ezen tapasztalatokat az elmúlt időszakban nem idehaza szerezte. Régóta él már New Yorkban, és több interjúban elmondta, hogy Manhattanben önkénteskedett éjjeli menedékhelyen. A Szombatnak adott interjúban így nyilatkozott tapasztalatairól: „*[k]ésőbb Manhattanben évekig overnight volunteerkodtam egy éjjeli menedékhely második emeletén. Este 9-től reggel 6-ig minden csütörtökön én tartottam a frontot. Kiosztottam a vaságyakat, a vacsorát, a törülközőt, elvégeztem az adminisztrációt, aztán beültem hozzájuk tévézni. Csillagsok lecsúszástörténetet hallottam tehát, bár volt olyan is nem egy, aki úri passzióból választotta ezt az életformát, mint az öngyilkosság legköltségkímélőbb alternatíváját. Egyszerűen ki akart szállni. Kockázatos játék, hisz egy idő után a hajléktalanságból sincs visszaút.*”³⁴

³⁴ Szántó T. Gábor, *Az idős hajléktalanok látványa borít ki a leginkább* (Szántó T. Gábor beszélgetése Röhrig Gézával) <https://www.szombat.org/politika/az-idos-hajlektalanok-latvanya-borit-ki-a-leginkabb> (Letöltés dátuma: 2022.06.20.)

Nem tartom kizártnak, hogy azokat a történeteket, melyeket itt hallott, beledolgozta a műveibe, de mégsem jelennek meg egyetlen versben sem Manhattan utcái. Ragaszkodott a budapesti helyszínekhez, a magyar főváros ismerős pontjait választotta. Úgy vélem, ez tudatos, átgondolt döntés eredménye. Hiszen már az is komoly erőfeszítést igényel az olvasók részéről, hogy a hajléktalanok világába leereszkedjenek, hogy ne vonják el a tekintetüket és ne riadjanak vissza attól a nyelvtől és képi világtól, ami ezekben a versekben eléjük tárul. Amennyiben ezt a világot Röhrig egy teljesen idegen és távoli kultúrában, a New York-i felhőkarcolók árnyékában teremtené meg, azzal teljesen elidegenítené az olvasót, képtelen lenne belehelyezkedni ebbe a közegbe. Természetesen Magyarországon belül is eshetett volna a választása valamelyik vidéki nagyvárosra is, de úgy vélem, számára a hazai környezetben Budapest volt az evidens választás. Itt nevelkedett, és fiatalon elsőként itt találkozhatott a hajléktalansággal.

Összegzés

*„Ez a Géza, ez a Röhrig Géza nevű ember, akiről én itt most beszélek, igen megkapó és nem kevésbé zavarba ejtő versek szerzője, de mégis nagyívben, úgy kerül ki minden költészeti közhelyet, mintha magát a költőit óhajtaná magában elkerülni.”*³⁵ Így ír Nádas Péter az *angyalvakond* kötet utószavában Röhrig Géza poétikájáról. Megállapításai tökéletesen érvényesek a röhrigi költészetre. Valóban van benne egyfajta kívülállóság, többen kritizálták versei rosszul megírtságát, ám úgy vélem, amennyiben van Röhrignek költői programja, annak biztosan része, hogy csiszolatlan alkotások is bekerüljenek a megjelent verseskötetekbe. Az egyenletlen minőségű művek látszólagos diszharmoniója, stilisztikai botlásai nem is lehetnének harmonikusabb viszonyban a témával, a szövegben kirajzolódó sorsokkal. Talán ezek a művek eredendően nem lehetnek tökéletesek, ahogy az ember sem az. A beavatáshoz, ahogyan a költő mondta, alá kell szállnunk, és ez esetben nincs helye a könnyű hazugságoknak, túlesztétizált szövegnek.

Bizonyos értelemben határsértőek is ezek a szövegek, hisz olyan közel férkőznek a társadalomtól leszakadt egyénekhez, hogy az kényelmetlen helyzetbe hozhatja az olvasót, ami ugyancsak nem megszokott. Kibillent, megbotránkoztat, de nem céltalanul teszi, ám nem is az irodalom kedvéért. Nagyfokú érzékenységgel és alázattal kezeli témáját, miközben vezetni

³⁵ Röhrig Géza, *angyalvakond*, Menhely Alapítvány – Fedél Nélkül, Budapest, 2018, 96.

kívánja a figyelmünket, hogy hosszan elidőzzünk egy hajléktalan, egy árva vagy egy prostituált életútján, az őket körülvevő realitáson. A valóság ezen szegmensében nem is az esztétikumot kell kutatnunk, inkább a morál, az erkölcs kell, hogy teret kapjon. Ennek kapcsán érdemes említést tenni arról, hogy az *angyalvakond* kötet éppen akkor vált a nagyközönség számára elérhetővé, amikor elfogadták az Alaptörvény azon módosítását, amely büntethetővé tette a közterületen való életvitelszerű tartózkodást. Mindez pusztán véletlen, mégis sorsszerű egybeesés volt.

Irodalomjegyzék

Breitner Péter – Gurály Zoltán – Győri Péter, *Kérdések és válaszok a hajléktalanságról*, Menhely Alapítvány Budapest, 2002.

<http://www.menhely.hu/downloads/tankonyv/tankonyv.pdf>

Czibere Ibolya, *A szegénység értelmezésének szociológiai keretei: paradigmák egymással szemben*, Debreceni Szemle 2011/2, 186–196.

https://szemle.unideb.hu/wordpress/wp-content/uploads/bsk-pdf-manager/114_2014-06-07.PDF

Darabos Enikő, *A néma test diskurzusa. A saját mássága mint az individualitás kritériuma* Nadas Péter Párhuzamos történetek című regényében, Jelenkor 2007/4.

Deczki Sarolta, *Húsz év múlva*, Híd, 2018/12, 29–45.

Erdős Virág, *Hősöm*, Magvető, Budapest, 2020.

Fehér Boróka – Kovács Ivetta, *Különbségek és Hasonlóságok Hajléktalan helyzetű nők és férfiak összehasonlító vizsgálata a 2016. február 3-ai adatfelvétel alapján*, Esély 2018/6.

http://esely.org/kiadvanyok/2018_6/esely_2018-6_2-1_feher-kovacs_kulonbsegek_hasonlosagok.pdf

Földes Györgyi, *Test-szöveg-test*, Kalligram, Budapest, 2018.

Förköli Gábor, *Hitelesség, tisztelet és kritika*, Szépirodalmi Figyelő 2016/4, 86–90.

https://epa.oszk.hu/01400/01433/00075/pdf/EPA01433_szepirodalmi_figyelo_2016_4_086-090.pdf

Géczi János, *A felnyitott múlt – Röhrig Géza új verskötetéhez*, Múlt és Jövő, 2016 /1,

http://epa.oszk.hu/03300/03323/00001/pdf/EPA03323_multesjovo_2016_01_070-071.pdf

Géczi János, *Vadnarancsok*, Szépirodalmi, Budapest, 1982.

Hammer Ferenc, *Közbeszéd és társadalmi igazságosság. A Fókusz szegénységábrázolásának értelmezése*, Gondolat, Budapest, 2006.

Hercsel Adél, „Kannás borra gyűjtök, mert szülőérzékeny vagyok” – a fővárosi nyomor testközelből = https://hvg.hu/kultura/20140618_Kannas_borra_gyujtok_mert_szuloerzekeny

Juhász Tibor, *Amire telik*, Scolar, Budapest 2021.

Káli Anita, „akinek nejlonból készül ablak” (Röhrig Géza: *angyalvakond*), Műhely, 2020/3, 76–77.

http://real.mtak.hu/119014/1/EPA02978_muhely_2020_3_076-077.pdf

Káli Anita, *A szociografikus indíttatású regények a kortárs magyar irodalomban*, Literatura 2020/2, 171–183.

- Káli Anita, *Vázlat a szegénységirodalomhoz*, Irodalmi Szemle 2017/4.
<https://irodalmiszemle.sk/2017/04/kali-anita-vazlat-a-szegenysegirodalomhoz-tanulmany>
- Kémenes Bernadette, *Test-Mű-Ítélet*, Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Vizuális és Kulturális Antropológiai Tanszék, Miskolc, 2014.
- Kiss Gréta, *Káposztalevelet raktak a mellükre a nők, a hatás csodálatos volt* =
<https://www.femcafe.hu/cikkek/egeszseg/kaposzta-mell-borogatas-szoptatas>
- Krupp József, *Hatás és megnevezés. Röhrig Géza: az ember aki a cipőjében hordta a gyökereit*, Múlt és Jövő 2016/1, 63–68.
https://multesjovo.hu/wp-content/uploads/aitfiles/6/3/63-69_krupp.pdf
- Krusovszky Dénes, *Röhrig Géza: törvény*, Szépirodalmi Figyelő, 2006/4, 96–98.
http://epa.oszk.hu/01400/01433/00027/pdf/06-4-022_rohrig_krusovszky.pdf
- Kustos Júlia, *Konstruált bőr* (Röhrig Géza: *angyalvakond*), Új Forrás 2020/2, 62–65.
https://epa.oszk.hu/00000/00016/00249/pdf/EPA00016_uj_forras_2020_02_062-065.pdf
- L. Horváth Katalin, *Röhrig Géza: „Mindannyian hajléktalanok vagyunk”* =
<https://akibic.hu/2018/11/29/rohrig-geza-mindannyian-hajlektalanok-vagyunk/>
- Láng Orsolya, *Az empátia mint önvédelem*, Helikon, 2019/9, 14–15.
<https://www.helikon.ro/az-empatia-mint-onvedelem/>
- Margócsy István, *A szegénység a magyar irodalomban*, 2000 2015/11, 51–59.
<http://ketezer.hu/2016/09/margocsy-istvan-a-szegenyseg-a-magyar-irodalomban>
- Mártonffy Zsuzsa, *Híres örökbefogadottak: Röhrig Géza* =
<https://orokbe.hu/2016/02/26/orokbefogadas-rohrig-geza-saul-fia/>
- Nagy József – Pető Péter, *Röhrig Géza: Piros cernát kötnék az emberek lábujjára* =
<https://24.hu/kultura/2018/01/01/rohrig-geza-piros-cernat-kotnek-az-emberek-labujjara/>
- Pócze Flóra, *A Moszkva tér gyermekei*, Libri, Budapest, 2014.
- Radics Viktória, *Ideát Röhrig Géza: angyalvakond*, Mozgó Világ, 2019/2, 109–113.
https://www.academia.edu/38462177/Kritika_R%C3%B6hrig_G%C3%A9za_Angyalvakond_c_versesk%C3%B6tet%C3%A9r%C5%91l
- Röhrig Géza, *angyalvakond* Menhely Alapítvány – Fedél Nélkül, Budapest, 2018.
- Röhrig Géza, *az ember aki a cipőjében hordta a gyökereit*, Magvető, Budapest, 2016.
- Röhrig Géza, *honvágy*, Múlt és Jövő Kiadó, Budapest, 2010.
- Röhrig Géza, *Ittlétünknek célja, s nem oka van* (Jánossy Lajos beszélgetése Röhrig Gézával) = <https://litera.hu/magazin/interju/rohrig-geza-ittletunknek-celja-s-nem-oka-van.html>
- Röhrig Géza, *törvény*, Múlt és Jövő Kiadó, Budapest, 2006.

Röhrig Géza: „*rohadtam, akár egy vízkővel benőtt kagyló*” (Ágoston Zoltán beszélgetése), Jelenkor 2017/1, 7–14.

[https://www.jelenkor.net/userfiles/archivum/JELENKOR_2017-01%20\(teljes\).pdf](https://www.jelenkor.net/userfiles/archivum/JELENKOR_2017-01%20(teljes).pdf)

Szántó T. Gábor, *Az idős hajléktalanok látványa borít ki a leginkább* (Szántó T. Gábor beszélgetése Röhrig Gézával)

<https://www.szombat.org/politika/az-idos-hajlektalanok-latvanya-borit-ki-a-leginkabb>

Szerdahelyi Zoltán, *Túlérlelt narancsok. Géczy János: Vadnarancsok I.-II.*, Tiszataj 1991/11, 102–104.

http://tiszataj.bibl.u-szeged.hu/14828/1/tiszataj_1991_011_102-104.pdf

Valastyán Tamás, *A szöveg halántéka. Bódi Katalin: Éva születése*, Szkhion 2020/2, 45–49.

https://szkhion.unideb.hu/wp-content/uploads/2021/02/szkhion-2020_2.pdf

Jelen dolgozat egy nagyobb terjedelmű dolgozat része, melyet a formai megkötések miatt csak rövidebb változatban tudok a 36. OTDK pályázatára benyújtani.